

retegat.... quæ te conferente mecum ac sermocinante conscripsi sive de *Quantitate Animæ, sive de Libero Arbitrio invenies unde dissolvas, etiam sine mea opera, dubitationes tuas* (Epist. 162, n. 2). Inspectis porro locis illis in quibus editiones cum Mss. aliquot non admodum vetustis præferunt Augustini et Adeodati veluti interlocutorum nomina; nihil in antiquis codicibus deprehensum a nobis est, præter incertos quosdam characteres interrogationibus et responsionibus indigitandis interscriptos. Quapropter Adeodati nomen expungi oportuit: enimvero quo tempore dialogus hicce habebatur, vix adolescentiam attigerat Adeodatus; at is qui cum Augustino colloquitur, juvenem se esse dicit, cap. 24, n. 46.

Visum autem est id operis non movere loco quem habita argumenti ratione obtinuit hactenus in editis, in quibus proxime post librum de Animæ Immortalitate subsequitur. Testatur porro Augustinus libro primo *Retractationum*, capite septimo, *se jam baptizatum cum Romæ esset, scripsisse libros de moribus Ecclesiæ catholice, et de Moribus Manichæorum*; tum in sequente capite istum quo de agimus dialogum eadem in urbe habuisse; postea vero libros de Libero Arbitrio ibidem inceptos recenset: atque idcirco dialogum huncce versus initium anni Christi trecentissimi octogesimi octavi collocamus. Cum enim superiore anno Romam venisset Augustinus, magnam quoque sequentis anni partem ibi transegit, atque interea temporis libros præfatos conscripsit.

Vide librum 1, cap. 8, *Retractationum*, col. 594, a verbis, *In eadem urbe, n. 1, usque ad verba n. 3, Abundare otio.* M.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE QUANTITATE ANIMÆ
LIBER UNUS (a).

In hocce dialogo sex de anima quæstiones a collocutore proponuntur Augustino; quarum tertiam, scilicet, *Quanta sit anima, penitus tractaturus distinguit imprimis duplex quantitatis genus, unum a mole et loci spatio; alterum a potentia et virtute dictum: illud quidem corporis proprium ab anima, quæ prorsus incorporea sit, excludi, hoc autem reperiri in illa docet deinde magnitudinis istius gradus septem assignat, ad quos revocat quidquid anima humana sive in corpore, sive in seipsa, sive denique apud Deum valet.*

CAPUT PRIMUM. — *Sex de anima quæstiones proponit Evodius. Unde sit anima. Animæ patria Deus. Animæ substantia propria et simplex.*

1. E. Quoniam video te abundare otio, quæso ut mihi respondeas de iis quæ me movent, non ut opinor, importune atque incongrue. Sæpe enim cum abs te multa quæsissem, nescio qua illa græca sententia me deterrendum putasti, qua prohibemur ea quæ supra nos sunt requirere: nunc vero non puto nos ipsos supra nos esse. Quamobrem cum de anima quæro, non sum dignus qui audiam: Quod supra nos, quid ad nos (b)? sed fortasse dignus qui audiam, quid simus nos. A. Enumera breviter quæ de anima audire velis. E. Faciam: nam sunt mihi ista diuturna cogitatione præparata. Quæro igitur unde sit anima, qualis sit, quanta sit, cur corpori fuerit data, et cum ad corpus venerit qualis efficiatur, qualis cum abscesserit?

2. A. Cum quæris unde sit anima, duo quædam intelligere cogor. Aliter enim dicimus unde sit homo, quæ sit ejus patria scire cupientes; aliter unde sit, cum quærimus unde constet, id est, ex quibus elementis rebusque compositus. Quid horum scire vis, cum interrogas unde sit anima? Utrumnam quasi regionem ejus et patriam, unde huc venerit, nosse desideras; an vero quæ sit ejus substantia, requiris. E. Equidem utrumque scire vellem, sed quid scit sciendum prius, tuo iudicio malo committere. A. Propriam quamdam habitationem animæ ac patriam,

Deum ipsum credo esse a quo creata est. Substantiam vero ejus nominare non possum: non enim eam puto esse ex iis usitatis notisque naturis, quas istis corporis sensibus tangimus. Nam neque ex terra, neque ex aqua, neque ex aere, neque ex igni, neque ex his omnibus, neque ex aliquibus horum conjunctis constare animam puto. Sed quemadmodum si ex me quæreret, arbor ista ex quibus constet, notissima ista elementa quatuor nominarem, ex quibus omnia talia constare credendum est; porro si pergeret quæreret, unde ipsa terra, vel aqua, vel aer, vel ignis constent, nihil jam quod dicerem reperirem; sic cum quæritur ex quibus sit homo compositus, respondere possum, ex anima et corpore; rursum de corpore si quæras, ad illa elementa quatuor recurram; de anima vero quærenti tibi, cum simplex quiddam et propriæ substantiæ videatur esse, non aliter hæream ac si quæras, ut dictum est, unde sit terra. E. Quomodo eam propriam velis habere substantiam, cum dixeris a Deo factam, non intelligo. A. Quomodo et terram ipsam a Deo factam, negare non possum; et tamen non possum dicere, ex quibus quasi aliis corporibus terra constet. Simplex enim corpus est terra, eo ipso quo terra est; et ideo elementum dicitur omnium istorum corporum, quæ fiunt ex quatuor elementis. Non ergo sibi adversatur sententia qua dicimus, et a Deo animam factam, et propriam quamdam habere naturam. Hanc enim ejus propriam quamdam naturam et suam, Deus ipse fecit, ut ignis, ut aeris, ut aquæ, ut terræ, quo cætera ex his omnibus componerentur.

(a) Scriptus circa initium anni 388.

(b) Socratis dictum: HA HUPER HEMAS, TI PROS HEMAS?

CAPUT II. — *Anima qualis sit.*

3. *E.* Interim accipio unde sit anima, id est, ex Deo, quæ mecum sedulo retractabo, et si quid me moverit, post requiram. Unde quæso, explices qualis sit. *A.* Videtur mihi esse similis Deo. De anima enim, nisi fallor, requiris humana. *E.* Idipsum est quod abs te explicari vellem, quemadmodum sit anima similis Deo; cum Deum a nullo factum esse credamus, animam vero ab ipso Deo factam supra dixeris. *A.* Quid? tu difficile putas Deo fuisse, ut aliquid sibi simile faceret, cum hoc in tanta varietate imaginum etiam videas nobis esse concessum? *E.* Sed nos videmur mortalia facere, Deus autem immortalem animam fecit, ut opinor, nisi forte tibi aliter videtur. *A.* Ergo tu velles talia fieri ab hominibus, qualia Deus fecit? *E.* Non equidem hoc dixerim. Sed quemadmodum ipse immortalis immortale quiddam fecit ad similitudinem suam; sic et nos immortales a Deo facti, ad similitudinem nostram quod facimus, immortale esse deberet. *A.* Recte diceres, si ad ejus imaginem pingeres tabulam, quod in te immortale esse credis: nunc vero in ea exprimis similitudinem corporis, quod profecto mortale est. *E.* Quomodo ergo sumi similis Deo, cum immortalia nulla possum facere ut ille? *A.* Quomodo nec imago corporis tui potest hoc valere quod tuum corpus valet; sic anima non mirandum est si potentiam tantam non habet, quantam ille ad cujus similitudinem facta est.

CAPUT III. — *Anima quanta sit.*

4. *E.* Et hoc interim satis est: dic nunc quanta sit anima. *A.* Quomodo quæris quanta sit? Non enim intelligo utrum ejus quasi spatium latitudinis vel longitudinis, vel roboris, vel horum simul omnium requiras; an quantum valeat nosse velis. Solemus enim quærere quantus fuerit Hercules, id est, in quot pedes statura ejus porrecta fuerit. Et item quantus vir fuerit, id est, quantæ potentæ atque virtutis. *E.* Utrumque de anima scire cupio. *A.* Atqui illud superius dici non potest, nec omnino intelligi de anima. Non enim ullo modo, aut longa, aut lata, aut quasi valida suspicanda est anima: corporea ista sunt, ut mihi videtur; et de consuetudine corporum sic animam quærimus. Ideoque bene præcipitur etiam in mysteriis, ut omnia corporea contemnat, universoque huic mundo renuntiet, qui, ut videmus, corporeus est, quisquis se talem reddi desiderat, qualis a Deo factus est, id est, similem Deo; non enim alia salus animæ est, aut renovatio, aut reconciliatio auctori suo. Quamobrem quanta sit anima secundum inquisitionem hanc tibi respondere non possum; sed possum affirmare, neque illam longam esse, nec latam, nec robustam, neque aliquid horum quæ in mensuris corporum quæri solent. Et hoc cur existimem, rationem tibi reddam, si placet.

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Huic emendando libro adhibiti sunt *Mss.* Sorbonici duo, Victorini tres, Regius, Cisterciensis, Floriacensis, Michaelinus, Remigiensis, Corbeiensis, Vindocinensis, Ebrulphensis, Sergiensis, Vaticanus, et Vedastinus, præter lectiones ex quatuor Belgicis depromptas per Lovanienses; necnon editiones Bad. Er. et Lov.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retractationum et Confessionum memoratas.

M.

¹ *Facit* juxta Ven. Par. M.

E. Placet vero, ac vehementer exspecto: videtur enim mihi quasi nihil esse anima, si nihil est horum. *A.* Prius ergo si videtur, ostendam tibi multas esse, res quas non possis dicere nihil esse, nec tamen in eis invenire aliqua hujusmodi spatia, qualia in anima requiris: ut non solum non tibi ex eo anima nihil esse videatur, quod in ea non invenis longitudinem, sive aliquid tale; sed eo pretiosior et pluris æstimanda sit, quo nihil horum habet. Deinde utrum vere nihil horum habeat, videbimus. *E.* Utere quo vis ordine ac modo, ego audire et discere paratus sum.

CAPUT IV. — *Animam nonnihil esse, tametsi nec longa nec lata sit.*

5. *A.* Recte facis: sed volo interroganti mihi respondeas: fortasse enim ea quæ te docere conor, ipse jam nosti: credo enim non te dubitare hanc arborem non esse omnino nihil. *E.* Quis dubitaverit? *A.* Quid illud? num dubitas justitiam multo esse hac arbore meliorem? *E.* Ridiculum istud quidem est, quasi vero ulla sit comparatio. *A.* Liberaliter tecum agis; sed illud nunc attende: cum constet ita hanc arborem esse deteriore quam est justitia, ut nec comparanda quidem tibi videatur, et hoc lignum non esse nihil confessus sis; placetne tibi ut ipsam justitiam nihil esse credamus? *E.* Quis hoc deniens crediderit? *A.* Recte omnino: sed fortasse arbor hæc propterea tibi videtur esse aliquid, quod longa est pro suo modo, et lata, et robusta; quæ si detraxeris, nihil erit. *E.* Ita videtur. *A.* Quid ergo? justitia, quam non nihil esse confessus es, imo quiddam longe divinius hac longeque præstantius, videtur tibi longa esse? *E.* Nullo modo mihi justitia aut longa, aut lata, aut tale aliquid cogitanti potest occurrere. *A.* Si igitur nihil horum est justitia, et tamen ipsa nihil non est; cur tibi anima nihil videtur, nisi ejus aliqua longitudo sit? *E.* Age; jam non mihi videtur ex eo nihil esse anima, quod nec longa, nec lata, nec robusta sit, sed utrum vere ita sit, nondum a te dictum esse scis. Fieri enim potest, ut multa sint magni æstimanda, quæ istis careant; sed non continuo ex hoc genere animam esse credendum puto.

6. *A.* Scio istud nobis enodandum restare, et hoc me deinceps explicaturum promiseram: verum quia res subtilissima est, et longe alios mentis oculos quærit, quam humana consuetudo in quotidianæ vitæ actibus habere solita est; admoneo te, ut per ea, per quæ te ducendum existimo, libens pergas, nec nostro quodam necessario circuitu defatigatus, ægre tuleris aliquando te tardius ad id quod cupis pervenire. Nam prius abs te quæro, utrum corpus ullum putes esse, quod non pro modo suo habeat aliquam longitudinem, et latitudinem, et altitudinem? *E.* Quam dicas altitudinem, non intelligo. *A.* Illam dico qua efficitur

ut interiora corporis cogitentur, aut etiam sentiantur, si perlucet ut vitrum; quanquam si hoc demas corporibus¹, quantum mea opinio est, neque sentiri possunt, neque omnino corpora esse recte existimari. Hinc mihi volo aperias quid tu sentias. *E.* Prorsus non dubito corpora omnia his carere non posse. *A.* Quid illud? potes cogitare ista tria non esse nisi in corporibus? *E.* Non intelligo quomodo alibi esse possint. *A.* Ergo animam non putas esse aliud quam corpus? *E.* Si etiam ventum corpus esse confitemur, negare non possum corpus mihi animam videri: nam tale aliquid eam esse cogito. *A.* Corpus quidem ventum esse tam concedo, quam si me de fluctu interrogares. Nam nihil aliud quam istum aerem commotum ac agitatum ventum esse sentimus; quod in loco tranquillissimo, et ab omnibus ventis quietissimo vel brevi flabello approbari potest, quo etiam muscas abigentes aerem commovemus, flatumque sentimus. Quod cum evenerit occultiore quodam motu cœlestium vel terrenorum corporum per magnum spatium mundi, ventus vocatur, ex diversis partibus cœli nomina etiam diversa sortitus. An tibi aliter videtur? *E.* Mihi vero nihil, et probabile esse accipio quod dicis: sed ego animam non ipsum ventum, sed tale aliquid esse dixi. *A.* Dic mihi prius, utrum ipsum ventum cujus mentionem fecisti, habere aliquam longitudinem, latitudinem et altitudinem sentias. Deinde videbimus utrum tale aliquid anima sit, ut hoc modo etiam quanta sit, investigare possimus. *E.* Quid hoc aere longius, et latius, et altius facile inveniri potest, quem commotum ventum esse nunc abs te mihi persuasum est?

CAPUT V. — *Infnita animæ vis.*

7. *A.* Recte dicis: sed numquidnam animam tuam putas esse nisi in corpore tuo? *E.* Ita puto. *A.* Intrinsecus tantum, ut tanquam utrem impleat²: an tantum forinsecus, velut tectorium; an et intrinsecus et extrinsecus eam esse arbitraris? *E.* Hoc sentio quod ultimum requisisti. Nam nisi esset intrinsecus, nihil in visceribus nostris vitale haberetur; nisi esset extrinsecus, non etiam in cute leviter possit³ sentire pungentem. *A.* Quid ergo amplius quæris quanta sit anima, cum videas esse tantam quantam ipsa spatia corporis patiuntur? *E.* Si hoc ratio docet, nihil amplius requiro. *A.* Recte facis nihil quærere amplius quam docet ratio. Sed hæc ratio videtur tibi firmissima? *E.* Quando aliam non invenio, videtur. Suo enim loco quæram, quod me multum movet, utrum hæc figura eadem maneat cum corpore excesserit: nam hoc inter discutienda ultimum me posuisse memini. Sed quoniam de numero animarum quærere, ad quantitatem mihi videtur pertinere, non esse hoc loco prætereundum existimo. *A.* Non incongrue existimas, sed prius de spatio ejus quod me adhuc movet, explicemus, si placet, ut etiam ego aliquid di-

¹ Juxta Lov., *quam si demas corporibus.* M.

² Edd., *ut tamquam aqua utrem impleat.* At a Mss. abest aqua.

³ Possis, juxta Er. Ven. Lov. M.

scam, si tibi jam satisfactum est. *E.* Quære ut vis; nam tua ista simulata dubitatio, dubitare me verissime facit de hoc ipso quod jam peractum esse præsumpseram.

8. *A.* Dic mihi, quæso te, utrum ea quæ appellatur memoria, non tibi nomen inane videatur. *E.* Cui hoc videri potest? *A.* Animæ hanc esse arbitraris, an corporis? *E.* Et hinc dubitare ridiculum est. Quid enim? exanime corpus meminisse aliquid credi, aut intelligi potest? *A.* Meministine tandem urbis Mediolanensis? *E.* Valde memini. *A.* Nunc ergo quia ejus facta mentio est, recordaris quanta et qualis sit? *E.* Recordor sane, ac nihil recentius atque integrius? *A.* Nunc ergo cum oculis eam non videas, animo vides. *E.* Ita est. *A.* Meministi, credo etiam, quanto spatio terrarum nunc a nobis longe absit. *E.* Ita et hoc memini. *A.* Vides itaque animo etiam ipsam locorum distantiam. *E.* Video. *A.* Cum igitur anima tua hic sit ubi corpus, nec ultra spatium ejus porrigatur, ut superior ratio demonstrabat, unde fit ut illa omnia videat? *E.* Per memoriam hoc fieri puto, non quod illis locis sit præsens. *A.* Imagines ergo illorum locorum memoria continentur. *E.* Ita sentio; nam et quid ibi nunc agatur ignoro; quod utique non ignorarem, si animus meus usque ad ea loca porrigeretur, præsentiaque sentiret. *A.* Verum mihi videris dicere: sed certe istæ imagines corporum sunt. *E.* Ita necesse est: non enim aliud sunt urbes terræque, quam corpora.

9. *A.* Nunquamne intuitus es parva specilla, aut nunquam in pupilla oculi alieni faciem tuam vidisti? *E.* Imo sæpe. *A.* Cur multo brevior quam est apparet? *E.* Quid enim velles aliud quam ut pro modo speculi videretur? *A.* Necesse est ergo imagines corporum, si parva sunt corpora in quibus apparent, parvas apparere. *E.* Necesse omnino. *A.* Cur ergo, cum tam parvo spatio sit anima quam corpus est ejus, tam magnæ in ea possunt exprimi imagines, ut et urbes, et latitudo terrarum, et quæque alia ingentia apud se possit imaginari? Volo enim cogitas paulo diligentius, quanta et quam multa memoria nostra contineat, quæ utique anima continentur. Qui ergo fundus est, qui sinus, quæ immensitas quæ possit hæc capere, cum et eam tantam quantum corpus est superior ratio docuisse videatur? *E.* Non invenio quid respondeam, nec satis explicare possum, quantum me ista moveant: et multum me ipse derideo, qui superiori rationi tam cito consenseram, ut ex isto corporis modo quanta sit anima terminarem. *A.* Non ergo jam tibi tale aliquid videtur, qualis ventus est? *E.* Nullo modo: nam etiamsi aer iste cujus quasi fluctum ventum esse probabiliter creditur, universum istum mundum possit implere, innumerabiles tales tantosque mundos secum anima imaginari potest, quas imagines quo spatio contineat suspicari non possum. *A.* Vide ergo ne melius sit eam credere, ut superius dixeram, nec longam, nec latam, nec altam, sicut mihi de justitia concesseras. *E.* Facile assentirem, nisi me plus conturbaret, quo rursus pacto tantorum spatiorum imagines innumerabiles nulla sua e-

longitudine, et latitudine, et altitudine capere possit.

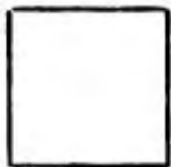
CAPUT IV. — *Longitudo mera et simplex.*

10. A. Inveniemus hoc fortasse quantum licet, si prius diligenter discutiamus hæc tria, id est longitudinem, latitudinem, et altitudinem. Itaque enitere cogitare longitudinem, quæ adhuc nullam latitudinem assumpserit. E. Nihil possum tale cogitare: si enim filum aranæ in animo constituero, quo nihil exilius solemus videre, occurrit mihi etiam in eo tamen et longitudo per se, et latitudo, et altitudo: quæ qualescumque sint, esse tamen negare non possum. A. Non usquequaque absurda est responsio tua sed certe cum tria ista in aranæ filo esse intelligis, discernis hæc, et quid inter se differant nosti? E. Quidni quid differant nossem? An aliter potui videre nihil horum deesse huic filo? A. Quo igitur intellectu hæc discrevistis, hoc potes etiam, sejunctis illis, solam longitudinem cogitare, si nec aliquod corpus volvas animo: nam quodcumque fuerit, his omnibus non carebit. Incorporeum est enim quod te nunc intelligere cupio: nam sola longitudo non nisi intelligi animo potest, in corpore inveniri non potest. E. Jam intelligo. A. Ergo istam longitudinem si quasi secare cogitatione per longum velis, vides profecto non posse: nam si potest, inest etiam latitudo. E. Manifestum est. A. Hanc igitur longitudinem meram et simplicem, si tibi placet, lineam vocemus: hoc enim nomine a doctis multis appellari solet. E. Voca quidquid vis: non enim mihi de nominibus laborandum est, cum res aperta sit.

11. A. Bene facis, et non solum approbo, verum etiam moneo, ut semper rerum curam magis quam verborum te habere delectet. Sed linea ista quam jam, ut opinor, bene intelligis, si porrigatur sive ex una, sive ex utraque parte, quam in longum porrigi potest, cernis nullum esse finem. An ad hoc contemplandum minus valet acies mentis tuæ? E. Contemplor omnino, ac nihil facilius. A. Vides ergo etiam nullam figuram posse fieri, si nihil agatur aliud quam ut illa linea porrigatur. E. Quam dicas figuram nondum intelligo.

CAPUT VII. — *Compendiosior et multitudini tutior ad veritatis perceptionem via per auctoritatem, quam per rationem.*

A. Figuram interim voco, cum aliquod spatium linea lineisve concluditur, tanquam si circum faceres, aut quatuor lineas finibus suis sibimet jungeres,

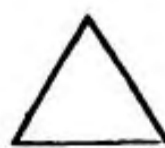
ita ut nullius finis ab alterius copulatione liber esset. E. Quid dicas figuram, jam me videre arbitror; sed utinam tam viderem quo ista tendant, aut quid ex his effecturus sis, ut ego quod de anima requiro, sciam.

12. A. Hoc initio te admonni, et postulavi ut patienter ferres aliquantum circuitum nostrum, quod item quæso ut facias. Non levis res quæritur, non facilis ad cognoscendum: nosse enim hoc plane ac tenere volumus, si fieri potest. Aliud est enim cum auctoritati credimus, aliud cum rationi. Auctoritati cre-

dere magnum compendium est, et nullus labor: quod si te delectat, poteris multa legere, quæ magni et divini viri de his rebus necessaria quæ videbantur, salubriter imperitioribus quasi nutu quodam locuti sunt, credique sibi voluerunt ab iis, quorum animis vel tardioribus vel implicatioribus aliasalus esse non posset. Tales enim homines, quorum profecto maxima multitudo est, si ratione velint verum comprehendere, similitudinibus rationum facillime decipiuntur, et in varias noxiasque opiniones ita labuntur, ut emergere inde ac liberari, aut nunquam, aut ægerrime queant. His ergo utilissimum est excellentissimæ auctoritati credere, et secundum hoc agere vitam. Quod si tutius putas, non solum nihil resisto, sed etiam multum approbo. Si autem cupiditatem istam refrenare non potes, qua tibi persuasisti ratione pervenire ad veritatem, multi et longi circuitus tibi tolerandi sunt, ut non ratio te adducat, nisi ea quæ sola ratio dicenda est, id est vera ratio; et non solum vera, sed ita certa, et ab omni similitudine falsitatis aliena, si tamen ullo modo hæc ab homine inveniri potest, ut nullæ disputationes falsæ aut verisimiles ab ea te possint traducere. E. Nihil jam præpropere desiderabo: agat ac ducat ratio qua vult¹, dummodo perducatur.

CAPUT VIII. — *De figuris mathematicis. Quot lineis figura fiat. Quomodo tribus lineis figura possit fieri.*

13. A. Deus hoc faciet, qui aut de solis talibus rebus, aut certe de his maxime deprecandus est. Sed ad rem quam institueram redeamus. Nam si et quid sit linea, et quid sit figura jam tibi notum est, dic quod abs te quæro, id est utrum putes ullam figuram fieri posse, si linea ex utraque parte, aut ex altera per infinitum ducatur? E. Nullo modo id fieri posse confirmo. A. Quid igitur agendum est ut figuram faciamus? E. Quid, nisi ut illa linea infinita non sit, et ducatur in circum, ut ex alia parte se contingat? non enim video, quomodo aliter possit ex una linea concludi aliquod spatium; quod nisi fiat, secundum tuam descriptionem, figura non erit. A. Quid, si rectis lineis figuram facere velim? potest fieri ut de una linea fiat, an non potest? E. Nullo modo. A. Quid, duabus? E. Ne hoc quidem. A. Quid, tribus? E. Video posse. A. Bene igitur nosti ac tenes, cum figura lineis rectis faciendâ est, minus quam tribus non posse. An si ulla tibi adversetur ratio, de hac te sententia devocabit? E. Plane si quis mihi hoc falsum esse monstraverit, nihil erit quod me scire posse confidam. A. Nunc ergo illud responde, quomodo tribus lineis figuram feceris? E. Cum se finibus jungunt. A. Quid? ubi se jungunt, nonne videtur tibi angulus fieri? E. Ita est. A. Quot ergo angulis hæc figura constat? E. Totidem quot lineis. A. Quid? ipsas lineas pares constituis, an impares? E. Pares. A. Quid? anguli tantumdem omnes patent, an est alius alio contractior vel apertior? E. Etiam ipsos pares esse video. A. Potestne fieri, ut in figura, quæ

¹ Lov., quo vult. Id aliis Cdd., qua vult.

tribus rectis paribus, lineis facta sit, impares anguli sint; an non potest? *E.* Nullo prorsus modo. *A.* Quid? si rectis lineis tribus, sed imparibus figura constet, possunt etiam in ista pares esse anguli, an aliud intelligis? *E.* Omnino non possunt. *A.* Recte dicis: sed dic, quæso, quænam tibi figura melior videatur et pulchrior? eane quæ paribus, an quæ imparibus lineis constat? *E.* Quis dubitet eam esse meliorem in qua æqualitas prævalet?

CAPUT IX. — *Quæ figura præstantior. In triangulo quid angulo contrarietur.*

14. *A.* Ergo inæqualitati æqualitatem præponis? *E.* Nescio utrum quispiam non præponat. *A.* Vide nunc in figura quæ tribus angulis paribus perfecta est, quid in ea sit angulo contrarium, id est ex altera parte contra positum; utrum linea an angulus. *E.* Lineam video. *A.* Quid ergo? si et angulus angulo, et linea lineæ contraria sit, nonne fateris æqualitatem esse potiore in ea figura in qua id accidit? *E.* Fateor quidem, sed quemadmodum id fiat tribus lineis omnino non video. *A.* Quid? quatuor lineis potestne hoc fieri? *E.* Prorsus potest. *A.* Melior est igitur figura quæ quatuor lineis rectis paribus, quam quæ tribus constat. *E.* Melior certe, siquidem magis in ea æqualitas valet. *A.* Quid ergo? istam quæ quatuor recti paribus lineis

confit, censesne posse etiam ita fieri, ut non anguli omnes in ea pares sint, an non putas? *E.* Video posse. *A.* Quonam modo? *E.* Si duo contractiores, duo apertiores sint. *A.* Videsne etiam quemadmodum et ambo contractiores, et ambo apertiores sibi contrarii sint? *E.* Ac verissime atque apertissime. *A.* Servatam igitur et hic, quanta servari potuit, cernis æqualitatem: cernis enim profecto fieri non posse, ut cum quatuor paribus lineis figura perficitur, non aut omnes, aut certe vel bini anguli pares sint; quæque tamen paria sunt, sibi ex contrario respondere. *E.* Cerno, et firmissime teneo.

15. *A.* Nihilne te movet etiam in his rebus tanta et tam inconcussa quædam justitia? *E.* Quonam modo? *A.* Quia nihil, ut arbitror, dicimus esse justitiam nisi æquitatem: æquitas autem ab æqualitate quadam videtur appellata. Sed quæ in hac virtute æquitas, nisi ut sua cuique tribuantur? Porro sua cuique, nisi quadam distinctione tribui non possunt. An aliter putas? *E.* Manifestum est, et prorsus assentior. *A.* Quid? distinctionem arbitrarie esse ullam, si omnia paria sint, ut nihil omnino inter se differant? *E.* Nullo modo. *A.* Ergo justitia servari non potest, nisi in rebus in quibus servatur, sit quædam, ut ita dicam, imparitas et dissimilitudo. *E.* Intelligo. *A.* Cum igitur fateamur istas figuras, de quibus agimus, inter se esse dissimiles, illam scilicet quæ tribus, et hanc quæ quatuor angulis constat, cum ambæ paribus lineis fiant; nonne videtur tibi quædam retenta justitia, ut illa quæ ha-

bere non potest parilitatem contrariorum, inconcussam teneat angulorum æqualitatem: in hac vero quæ tanta est contrariorum congruentia, illa lex angulorum admittat nonnullam inæqualitatem? Hoc ergo cum me multum moveret, quærendum abs te visum est, quonam modo ista veritate, æquitate, æqualitate delectarere. *E.* Jam cerno quid dicas, et non mediocriter admiror. *A.* Age nunc, quia inæqualitati æqualitatem jure præponis, nec quisquam omnino est, ut opinor, humano sensu præditus, cui non id videatur; quæramus, si placet, figuram in qua summa æqualitas inveniri queat: quæcumque enim erit, ea cæteris sine dubitatione præferetur. *E.* Placet vero, et quæ ista sit, scire cupio.

CAPUT X. — *Summa æqualitas in figuris.*

16. *A.* Prius ergo responde, utrum tibi illarum fi-

gurarum, quarum jam quantum satis videbatur facta mentio est, ea videatur excellere, quæ quatuor lineis paribus, totidemque angulis paribus constet: namque, ut vides, in hac et linearum æqualitas et angulorum est; et, quod in illa quæ tribus lineis paribus clauditur, non inveniebamus, adest huic parilitas contrariorum: nam lineæ linea, et angulus angulo est, ut cernis, contrarius. *E.* Ita vero est, ut dicis. *A.* Habetne summam æqualitatem, an aliter tibi videtur? Nam si habet, frustra, ut institueramus, aliam quærimus; si autem non habet, volo ut id ipsum mihi abs te demonstretur. *E.* Videtur mihi habere: nam ubi et anguli pares et lineæ pares sunt, ibi deprehendam inæqualitatem non video. *A.* Ego aliud sentio: nam recta linea donec veniat ad angulos, summa æqualitate prædita est; sed cum ex diverso latere alia conjungitur linea, et angulum facit, nonne censes hoc ipsum esse inæquale? An tibi figuræ pars quæ¹ linea clauditur cum illa parte quæ angulo concluditur, congruere videtur æqualitate aut similitudine? *E.* Nullo modo: et me pudet temeritatis meæ; eo enim ductus sum, quod et angulos in ea pares inter se et latera cernerem: sed quis non videat eorum laterum ab angulis magnam differentiam? *A.* Accipe aliud inæqualitatis apertissimum indicium: certe enim cernis, vel illam figuram triangulam paribus lineis constantem, vel istam quadratam habere aliquod medium. *E.* Cerno plane. *A.* Quid? ab eodem medio cum lineas ad omnes figuræ partes ducimus, paresne tibi duci lineæ videntur, an impares?

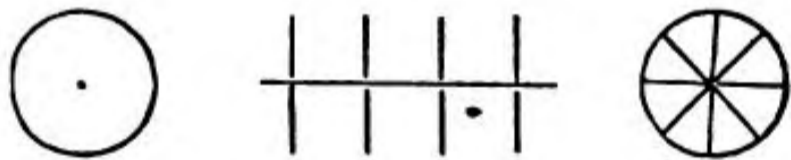
E. Impares prorsus; nam longiores eas necesse est esse, quas in angulos ducimus. *A.* Istæ in quadrata quot sunt, et quot in triangula? *E.* Quatuor hic, tres ibi. *A.* Quid? minimæ omnium quæ rursum, et quot

¹ Sic Mss. At Edd., *qua*.

sunt in figura utraque? *E.* Totidem, scilicet eæ quæ in media latera ducuntur. *A.* Verissime mihi videris dicere, neque hic opus est diutius immorari; ad id enim quod volumus satis est: nam et magnam æqualitatem hic servari, ut opinor, vides, et tamen nondum ex omni parte perfectam. *E.* Omnino video, et quæ illa figura sit quæ summam æqualitatem habeat, nosse vehementer exspecto.

CAPUT XI. — *Figurarum præstantia. Quid signum sit; quid punctum.*

17. *A.* Quam censes, nisi eam, cujus et extremitas sibi concors est undique, nullo angulo æquælitatem perturbante, et a cujus medio ad omnes extremitatis partes pares lineæ duci possunt? *E.* Jam, ut opinor, intelligo: nam illam figuram quæ una linea in circulum ducta terminatur, mihi videris describere. *A.* Recte intelligis. Nunc itaque illud considera, cum superior ratio docuerit lineam in sola longitudine intelligi, nec quidquam latitudinis usurpare, et ideo per longum qua ducitur dividi non posse, utrum tibi videatur figura quælibet sine latitudine inveniri. *E.* Nullo modo. *A.* Quid? ipsa latitudo potestne longitudinem non habere, quamvis latitudo sola sit, quemadmodum superius longitudinem sine latitudine intelleximus; an non potest? *E.* Video non posse. *A.* Vides etiam illud, nisi fallor, quod latitudo ab omni parte dividi queat, linea vero per longum non queat. *E.* Manifestum est. *A.* Quid ergo putas pluris habendum? quod dividi potest, an id quod non potest? *E.* Profecto id quod non potest. *A.* Præponis igitur lineam latitudini. Nam si quod dividi non potest, præponendum est; præponamus necesse est etiam id quod minus dividi potest: latitudo autem ex omni parte dividitur, longitudo vero non nisi ex diverso, nam per longum divisionem non admittit: est ergo latitudine præstantior. An tu aliter existimas? *E.* Ita prorsus ratio cogit fateri ut dicis.

18. *A.* Jam quæramus, si placet, utrum sit aliquid in ista ratione, quod omnino non queat dividi; erit enim hoc multo etiam quam illa linea melius. Nam lineam cernis ex diverso innumerabiliter secari posse, itaque tibi ipsi hoc invenendum dimitto. *E.* Ego illud puto non posse dividi, quod medium in figura ponebamus, unde in extrema lineæ ducuntur. Nam si dividitur, longitudine aut etiam latitudine carere non potest. Sed si longitudinem solam habet, non jam unde ducuntur lineæ, sed ipsa linea est. Si vero etiam latum est, aliud desiderat medium a quo in extrema latitudinis lineæ ducantur. Utrumque autem hoc ratio respuit. Id erit igitur quod dividi nequeat. *A.* Recte dicis. Sed nonne tibi aliquid tale videtur etiam illud unde linea ducitur, etsi figura nondum sit cujus medium intelligamus? Illud enim dico lineæ principium a quo incipit longitudo, quod volo sine ulla

longitudine intelligas. Nam si longitudinem intelligis, nequaquam profecto intelligis unde ipsa incipit longitudo. *E.* Tale omnino *A.* Hoc ergo quod jam te intelligere video, potentissimum omnium, quæ demonstrata sunt. Siquidem hoc est, quod nullam divisionem patiatur; et punctum vocatur, cum medium tenet figuræ: si autem principium lineæ est vel lineis, aut etiam finis; vel cum omnino aliquid notat quod sine partibus intelligendum sit, nec tamen obtineat figuræ medium, signum dicitur. Est ergo signum nota sine partibus. Est autem punctum, nota medium figuræ tenens. Ita fit ut omne punctum etiam signum sit, non autem omne signum punctum videatur. Volo enim de his nominibus inter nos convenire, ut minus in disputando circumloquamur: quanquam plerique punctum appellent, non quod omnis figuræ medium, sed quod solius circuli vel pilæ tenet; tametsi minus nobis de vocabulis laborandum est. *E.* Assentior.

CAPUT XII. — *Puncti potentia.*

19. *A.* Vides certe etiam quantum valeat. Nam ab ipso incipit linea, ipso terminatur; figuram rectis lineis nullam videmus fieri posse, nisi ipso angulus claudatur; deinde undecumque secari linea potest, per ipsum secatur, cum ipsum omnino nullam in se admittat sectionem; nulla linea lineæ, nisi per ipsum copulatur. Postremo cum cæteris planis figuris (nam de altitudine adhuc nihil diximus) eam præponendam ratio demonstraverit quæ circulo clauditur, propter summam æqualitatem; quæ alia ipsius æqualitatis moderatio est, quam punctum in medio constitutum? Multa de hujus potentia dici possunt, sed adhibeo modum, et tibi ipsi cogitanda plura permitto. *E.* Sane ut videtur; non enim me requirere pigebit, si quid fuerit obscurius: cerno autem mediocriter, ut puto, magnam hujus signi esse potentiam.

20. *A.* Nunc ergo illud attende, cum et quid sit signum, et quid sit longitudo, et quid sit latitudo perspexeris; quid horum tibi videatur alterius, et cujus indigere, sine quo esse non possit. *E.* Video quod latitudo longitudine indigeat, sine qua prorsus intelligi non potest. Rursus longitudinem cerno latitudine quidem non indigere ut sit, sed sine signo illo esse non posse. Illud autem signum per semetipsum esse et nullius horum indigere, manifestum est. *A.* Ita est ut dicis; sed diligentius considera, utrum latitudo vere undique secari queat; an aliunde nec ipsa sectionem possit admittere, quamvis plus admittat quam linea. *E.* Nescio prorsus unde non possit. *A.* Credo te non recordari; nam nescire istud nullo modo posses: quare commonefaciam te isto modo. Certe enim latitudinem sic intelligis, ut cogitatione tua de altitudine nihil usurpes. *E.* Sic omnino. *A.* Accedat igitur huic latitudini altitudo, et responde jam utrum etiam aliquid accesserit, quo magis undique secari queat. *E.* Mire omnino admonuisti. Nunc enim video non solum desuper aut ex inferiori parte, sed a lateribus quoque admitti posse sectionem, nihilque omnino remansisse, unde non

queat penetrare divisio. Quare manifestum est, et latitudinem ex his partibus secari non posse, per quas surrectura est altitudo.

21. *A.* Quoniam tibi igitur, si non fallor, et longitudo, et latitudo, et altitudo nota est; quæro, utrum possint deesse duo superiora, ubi aderit altitudo. *E.* Sine longitudine quidem video esse non posse altitudinem, sine latitudine autem potest. *A.* Redi ergo ad cogitationem latitudinis, et si eam quasi jacentem animo figuraveris, erigatur in quodlibet latus, tanquam si eam velles per tenuissimam, ubi se clausæ januæ jungunt, educere. An nondum intelligis quid velim? *E.* Intelligo quid dicas, sed nondum fortasse quid velis. *A.* Illud scilicet ut respondeas, utrum sic erecta latitudo videatur tibi migrasse in altitudinem, et latitudinis jam nomen descriptionemque amisisse; an adhuc maneat latitudo, quamvis ita sit collocata. *E.* Videtur mihi altitudo esse facta. *A.* Recordarisne, obsecro, quemadmodum altitudinem definieramus? *E.* Recordor plane, et me jam sic respondisse pudet. Nam etiam hoc modo quasi erecta latitudo sectionem per longum deorsum versus non admittit: quare nulla in ea possunt interiora cogitari, quamvis medium et extrema cogitentur. Secundum autem superiorem demonstrationem altitudinis, quam fecisti ut recordarer, nulla omnino est altitudo, ubi nihil intus cogitari potest. *A.* Recte dicis, et sic te omnino meminisse cupiebam. Quamobrem illud jam volo respondeas, utrum falso verum anteponas. *E.* Jam hinc dubitare, incredibilis dementia est. *A.* Dic ergo, quæso te, numquidnam vera linea est, quæ per longum secari potest; aut verum signum quod ullo modo secari potest; aut vera latitudo, quæ cum erecta est, ut diximus, sectionem per longum deorsum versus admittit? *E.* Nihil minus.

CAPUT XIII. — *Animus incorporeus cernit incorporea. Animus quid sit.*

22. *A.* Unquamne igitur oculis istis corporeis, vel tale punctum, vel talem lineam, vel talem latitudinem vidisti? *E.* Omnino nunquam. Non enim sunt ista corporea. *A.* Atqui si corporea corporeis oculis mira quadam rerum cognatione cernuntur; oportet animum quo videmus illa incorporalia, corporeum corpusve non esse. An tu aliter existimas? *E.* Age, jam concedo corpus non esse animum vel quidquam corporeum; quid est tandem, dic mihi? *A.* Vide interim utrum confectum sit carere illum illa omni quantitate, de qua nunc quæstio est: nam quid sit animus, oblitum te esse miror priore inter nos quæstiones discussum. Meninisti enim te quæsisse primitus, unde esset: quod duobus modis a nobis tractatum esse meministi, uno, quo quasi de regione ejus quæsitum est; altero, utrumnam ex terra, vel igne, vel alio quopiam istorum elementorum esset, vel ex omnibus, vel ex aliquibus horum. In qua quæstione constitit inter nos, non magis hoc quærendum esse quam unde sit terra, vel si quod aliud elementorum singulorum. Intelligendum est enim quanquam Deus fecerit animum, habere illum certam substantiam, quæ neque terrena, neque ignea, neque

aeria sit, neque humida: nisi forte arbitrandum est Deum terræ dedisse ut nihil aliud sit quam terra, et non dedisse animo ut nihil aliud-quam animus sit. Si autem definiri tibi animum vis, et ideo quæris quid sit animus; facile respondeo. Nam mihi videtur esse substantia quædam rationis particeps, regendo corpori accommodata.

CAPUT XIV. — *Animus incorporeus quantum valeat.*

23. Itaque illud potius attende, unde ambigitur nunc utrum quantitas et quasi, ut ita dicam, locale spatium animo ullum sit. Nam profecto quia corpus non est; neque enim aliter incorporea ulla cernere valeret, ut superior ratio demonstrabat; procul dubio caret spatio quo corpora metiuntur: et ob hoc recte credi, aut cogitari, aut intelligi talis ejus quantitas non potest. Si autem te movet, cur tanta cœli, terræ, marisque spatia memoria contineat, cum sit ipse nullius quantitatis; mira quædam vis est, quam tamen ex iis quæ a nobis comperta sunt, quantum inest ingenio tuo luminis, animadvertere potes. Si enim corpus nullum est, ut ratio jam ostendit, quod longitudine, latitudine, altitudine careat, nihilque horum nisi cum aliis duobus esse in corpore potest; animo tamen etiam solam lineam interiore quodam oculo, id est intelligentia, videre concessum est: arbitror nos concedere sic animum corpus non esse, ut sit corpore melior. Quo concesso, non opinor dubitandum esse, eum etiam lineam esse meliorem: ridiculum est enim cum tria illa insint corpori ut corpus sit, non his omnibus esse meliorem, qui corpore est melior. At ipsa linea, qua melior esse convincitur animus, ideo cæteris duobus præstat, quia minus quam illa duo secari potest. Porro illa duo eo magis secantur quam linea, quo magis se in spatium distendunt: linea vero spatium nisi longitudinis nullum habet, quo sublato nihil omnino remanet spatii. Quapropter quidquid linea melius est, necesse est nullo spatio sit, et omnino dividi secarique non possit. Frustra igitur, ut opinor, quantitatem animi, quæ nulla est, invenire laboramus, cum eum lineam concedamus esse meliorem. Et si figurarum omnium planarum illa optima est quæ circulo effingitur, in qua ratio docuit nihil melius esse puncto atque potentius, quod nullo dubitante partibus caret; quid mirum si anima neque corporea sit, neque ulla aut longitudine porrecta, aut latitudine diffusa, aut altitudine solidata; et tamen tantum valeat in corpore, ut penes eam sit regimen omnium membrorum, et quasi cardo quidam in agendo, cunctarum corporalium motionum?

24. Cum autem oculi medium, quæ pupilla dicitur, nihil aliud sit quam quoddam punctum oculi, in quo tamen tanta vis est, ut eo dimidium cœlum, cujus ineffabile spatium est, ex aliquo eminenti loco cerni collustrarique possit; non abhorret a vero animum carere omni corporea magnitudine, quæ tribus illis differentiis consummatur, quamvis corporum magnitudines quaslibet imaginari queat. Sed paucis licet ipso animo animum cernere, id est ut ipse se animus

¹ Edd., *illa cernere. Mss., ulla.*

videat; videt autem per intelligentiam. Huic soli enim licet videre nihil esse in rebus potentius et magnificentius iis naturis, quæ, ut ita dicam, sine tumoribus esse intelliguntur: tumor enim non absurde appellatur corporis magnitudo, quæ si magnipendenda esset, plus nobis profecto elephantum saperent. Quod si quisquam eorum cognatus dicit elephantos esse sapientes; sensi enim quamvis admirans, sensi tamen etiam hinc homines sæpe ambigere; illud, quantum opinor, saltem concedet, plus asino sapere apeculam: quorum comparare magnitudines plus profecto est quam asinum: vel quod etiam de oculo dicebamus, cui non liqueat aquilæ oculus multo quam noster est, esse brevior? quo tamen illa sublime ita volans, ut a nobis in tanta luce difficile cernatur, latentem sub fructice lepusculum, et sub fluctibus piscem videre comperta est. Quod si in ipsis sensibus, quibus nisi corporea sentire non datum est, nihil ad rem, id est ad vim sentiendi, valet corporis magnitudo; metuedumne est, quæso, ne animus humanus, cujus excellentior, et pene solus aspectus est ipsa ratio qua etiam se invenire molitur, nihil sit, si illum eadem ratio, id est se ipse ¹ omni magnitudine, qua obtinetur locus, carere convicerit? Magna quædam, crede mihi, magna, sed sine ulla mole de animo cogitanda sunt. Quod facilius contingit iis, qui aut bene eruditi ad hæc accedunt, non studio inanis gloriæ, sed divino amore veritatis accensi; aut qui jam in his quærendis versantur, quamvis minus eruditi ad investiganda ea venerint, si patienter bonis se dociles præbent, atque ab omni corporum consuetudine, quantum in hac vita permittitur, semet avertunt. Fieri autem non potest quadam divina providentia, ut religiosis animis seipsos et Deum suum, id est veritatem pie, caste ac diligenter quærentibus, inveniendi facultas desit.

CAPUT XV. — *Objicitur animam ætate crescere.*

25. Sed ab ista quæstione, nisi quid adhuc te movet, jam recedamus, si placet; et ad alia transeamus: quidquid autem de illis figuris loquacius a nobis fortasse disputatum est quam volebas, videbis quantum ad alia valebit, si hanc disceptationem aliquid eo adjutam esse concedis; nam et exercet animum hoc genus disciplinarum, ad subtiliora cernenda, ne luce illorum repercussus, et eam sustinere non valens, in easdem tenebras quas fugere cupiebat, libenter refugiat; et affert argumenta, nisi fallor, certissima, quibus quod fuerit inventum atque confectum, impudentem habeat dubitationem, quantum homini talia vestigare ² permissum est ³. Minus enim ego de his rebus dubito,

¹ Sic Mss. At Er. et Lov. habent ipsam.

² Par. et Er., quantum homini tali investigari. Ven., investigare.

³ Hic loci Er. et Lov. interponunt isthæc verba: *Impudens dubitatio duobus modis fieri cognoscitur: dum aut homo qui ratione uti potest, in tantum hebes pigerque ad quærendam veritatem efficitur, ut plus velit in tenebris vanitatis remanere, quam in eo quod a Creatore suo est conditus ad seipsum semel et Deum suum vera ratiocinatione invenendum investigandumque laborare; aut tam improba contumacia ea quæ ab aliis laborantibus studiose et pie quærentibus et inventa et confecta sunt, inveniri et confici posse dubitare: neque aliam ob causam faciunt nisi quod a se-*

quam de iis quas istis oculis videmus cum pituita semper bellum gerentibus. Quid enim minus ferendum et audiendum est, quam fateri nos ratione præstare bestiis ¹, et eam rem fateri esse aliquid quam corporeo lumine sentimus, quam etiam nonnullæ bestię melius cernunt; id autem quod ratione intuemur, nihil esse contendere? Quod si diceretur tale esse, quale illud est, quod oculi vident, nihil profecto dici posse indignius videretur.

26. E. Accipio ista libentissime atque assentior: sed illud me movet, cum corporeæ quantitatis, non esse animam res ita clara sit mihi, ut omnino quemadmodum resistam illis argumentis, et quid eorum non concedam, prorsus ignorem; primum, cur ætate ut corpus crescit, ita et anima vel crescat vel crescere videatur. Quis enim neget pueros infantes, ne bestiarum quidem nonnullarum astutiæ comparandos? quis autem dubitet, illis crescentibus etiam ipsam in eis quodammodo crescere rationem? Deinde, si per spatium sui corporis anima distenditur, quomodo nullius quantitatis est? si autem non distenditur, quomodo sentit ubique pungentem? A. Omnino ea quæris quæ me quoque sæpe moverunt: itaque non sum imparatus tibi respondere, ut mihi soleo; utrum autem bene, ratio quæ te agit judicabit: quaecumque id tamen sit, plus certe non possum, nisi forte aliquid melius cum disputamus, in mentem divinitus venerit. Sed agamus, si placet, more nostro, ut duce ratione tu tibi ipse respondeas. Ac prius quæramus, utrum crescentis cum corpore animi certum argumentum sit, quod ætatis accessu aptior humanæ consuetudini homo, et in ea magis magisque peritus est. E. Age ut placet; nam et ego id genus docendi ac discendi maxime probo: nescio quo enim modo cum id quod nesciens quærebam ipse respondeo, fit ipsa inventio non modo re, sed admiratione ² etiam dulcior.

CAPUT XVI. — *Respondetur objectioni et ostenditur animam sine corporeo incremento proficere.*

27. A. Dic ergo utrum tibi majus et melius duo quædam, an unum atque idem esse videatur duobus nominibus appellatum? E. Scio aliud esse quod majus, aliud quod melius dicimus. A. Quid horum duorum est cujus esse putes quantitatem? E. Id videlicet quod majus dicimus. A. Quid cum duarum figurarum rotundam quadrata meliorem esse confitemur? quantitasne id facit, an quid aliud? E. Nullo modo quantitas, sed illa de qua superius egimus, æqualitas hujus excellentiæ causa est. A. Nunc ergo illud attende, utrum tibi videatur virtus æqualitas quædam esse vitæ, rationi undique consentientis. Nam si aliud ab alio in vita

metipsis inventa non sint; quod genus invidiæ impudentissimum esse ratio probat: quæ omnia absunt a Bad. et a Mss. — Absunt etiam a Par. M.

¹ Lov., nobis ratione præstare bestias. Sed legendum cum aliis editis et Mss. codicibus, nos ratione præstare bestiis. Id quippe Augustino intolerandum hic videtur, si quis contendat objectum rationis esse nihil, dum ipsius visus corporei objectum esse aliquid fateatur: et rationem affert, quia ratione quidem præstamus bestiis, ipsæ vero plerumque visus perspicuitate nobis præstant.

² Lov., animi ratione: librariorum lapsu pro admiratione, uti scriptum erat in antiquis codicibus.

discrepet, magis, ni fallor, offendimur, quam si aliqua pars circuli, majore minoreve intervallo quam aliæ partes distet a puncto. An tu aliter existimas? *E.* Imo assentior, et hanc quæ abs te descripta est, probo esse virtutem; nam et ratio non dicenda est aut existimanda, nisi vera; et cujus vita per omnia congruit, veritati, is est profecto vel solus, vel certe maxime, qui bene atque honeste vivit; et qui ita sit affectus, solus habere virtutem, et ea vivere judicandus est. *A.* Probe dicis: sed certe etiam illud vides, ut opinor, similiorem esse virtuti circulum figurarum planarum alia qualibet. Hinc est enim quod apud Horatium magnis laudibus solemus extollere illum versum, quo ait, cum de sapiente ageret,

Fortis et in se ipso totus teres atque rotundus.
(*Serm. lib. 2, satira 7, v. 60.*)

Et recte: nam neque in animi bonis quidquam invenis, quod magis sibi ex omni parte consentiat quam virtutem; neque in planis figuris quam circulum. Quamobrem si circulus non magnitudine spatii, sed quadam conformatione cæteris præstat; quanto magis de virtute existimandum est, quod non majoris loci occupatione, sed divina quadam congruentia rationum atque concordia cæteras affectiones animi superat?

28. Cum autem puer proficit laudabiliter, ad quam rem magis quam ad virtutem proficere dicitur? an non tibi videtur? *E.* Manifestum est. *A.* Non igitur tibi debet videri animus sicut corpus crescendo cum ætate proficere: proficiendo enim ad virtutem pervenit, quam fatemur nulla spatii magnitudine, sed magna vi constantiæ pulchram esse atque perfectam: et si aliud est majus, aliud melius, ut jam dedisti; quidquid anima cum ætate proficit, composque rationis fit, non mihi videtur fieri major, sed melior. Quod si membrorum id faceret magnitudo; eo quisque prudentior esset, quo longior aut validior: quod se aliter habere non, opinor, negabis. *E.* Quis istud negaverit? Sed tamen cum proficere animam per ætatem etiam tu concedas; miror qui fiat, ut omnis quantitatis expertus, etiamsi non membrorum spatio, at certe temporis adjuvetur.

CAPUT XVII. — *Anima spatio temporis crescere dicitur metaphorice.*

29. Desine mirari, nam et hic tibi simili ratione respondeo. Ut enim membrorum magnitudo ideo nihil affert argumenti cur animam adjuvet, quod multi exiliioribus brevioribusque membris prudentiores inveniuntur quibusdam magna mole corporis præditis; ita quoniam juniores nonnullos senioribus plerisque magis industrios atque strenuos videmus, non video cur putanda sint spatia temporis in ætatibus incrementa ut corporibus, sic animis dare; cum et ipsa corpora, quibus per tempus crescere atque ampliora spatia tenere concessum est, sæpe sint annosiora breviora, non modo senilia, quæ magnitudine temporis contrahuntur atque minuuntur; sed etiam puerorum, quos animadvertimus his breviores esse corpore quibus sunt ætate majores. Si igitur porrecta

in plurimum tempora, ne ipsis quidem corporibus magnitudinis afferunt causam: sed omnis illa seminis vis est, et quorundam naturæ numerorum sane occultorum, et difficilium ad dignoscendum: quanto minus arbitrandum est longo tempore animam fieri longiorem, quia eam videmus usu rerum atque assiduitate multa didicisse?

30. Quod si te illud movet, quod solemus eam quam Græci μακροθυμίαν vocant, longanimitatem interpretari; animadvertere licet a corpore ad animum multa verba transferri, sicut ab animo ad corpus: nam si montem improbum, et justissimam tellurem dixit Virgilius (*Æneid. lib. 12, v. 687; Georg. lib. 2, v. 460*), quæ verba cernis ab animo ad corpora esse translata; quid mirum si mutua vice longanimitatem dicimus, cum longa nisi corpora esse non possint? Ea vero inter virtutes quæ appellatur animi magnitudo, ad nullum spatium, sed ad vim quamdam, id est ad potestatem potentiamque animi relata recte intelligitur; virtus eo plurius æstimanda, quo plura contemnit. Sed de hac post loquamur, cum quæremus quanta sit anima, sicut quæri assolet, quantus fuerit Hercules, factorum excellentia, non mole membrorum: ita enim supra distribuimus. Oportet autem nunc te recordari quod de puncto jam satis egimus: nam id potentissimum esse, maximeque in figuris dominari ratio docebat. Potentia vero atque dominatus nonne ostentant quamdam magnitudinem? et in puncto tamen nullum spatium reperiebamus. Non igitur magnum vel ingentem animum cum audimus aut dicimus, quantum loci occupet, sed quantum possit, cogitandum est. Quamobrem si jam primum argumentum tuum, quo tibi per ætatem cum corpore animus crescere videbatur, satis discussum est; transeamus ad aliud.

CAPUT XVIII. — *Loquendi facultas, quam puer paulatim assequitur, non tribuenda incrementis animæ.*

31. *E.* Nescio utrum omnia quæ me non frustra movere assolent, persecuti fuerimus; et fieri potest ut recordationem meam aliqua fugiant: verumtamen quod nunc in mentem venit videamus quale sit, quod puer infans non loquitur atque in crescendo assequitur. *A.* Facile est istud: nam credo videri tibi ea lingua quemque loqui, qua loquuntur homines inter quos natus educatusque sit. *E.* Nemo id ignorat. *A.* Constitue ergo quempiam ibi natum atque altum ubi homines non loquerentur, sed nutibus membrorumque motu cogitationes suas sibimet expromendas signarent; nonne censes eum talia esse facturum, neque locuturum, qui loquentem neminem audierit? *E.* Nolo me hoc interrogares, quod fieri non potest. Qui enim tales homines, inter quos quemquam natum cogitare possim? *A.* Itane tu non vidisti Mediolani adolescentem honestissimi corporis et elegantissimæ urbanitatis, mutum tamen atque ita surdum, ut neque alios nisi motu corporis intelligeret, neque ipse aliter quæ vellet significaret? hic enim est notissimus.

¹ m B., *hinc*; Par. Er. Ven. Lov.. *hic* et melius quidem. M.

Nam ego novi rusticum quemdem loquentem, de loquente uxore, filios omnes mares atque feminas quatuor fere, aut eo amplius (non enim satis nunc commemini) mutos surdosque genuisse. Nam ex eo quod loqui non poterant, muti; ex eo autem quod nulla signa nisi oculis colligebant, etiam surdi intelligebantur. *E.* Illum vero ego bene novi, et de istis nescio quibus credo tibi: sed quorsum ista? *A.* Quia dixisti non te posse cogitare inter tales homines nasci quempiam. *E.* Nec nunc aliud dico: nam istos, nisi fallor, inter eos qui loquerentur, natos esse concedis. *A.* Non equidem negaverim: sed cum jam inter nos constet nonnullos tales homines esse posse; quæso cogites, si ex hoc genere mas et femina jungerentur, atque in aliquam quocumque casu delati solitudinem, ubi tamen vivere valerent, gignerent filium non surdum, quemadmodum esset cum parentibus iste locuturus? *E.* Quemadmodum censes, nisi ut parentes ei dabant, ita gestu signa redditorum? Sed tamen puer parvus ne hoc quidem posset: quare illa ratio mea manet integra. Quid enim refert utrum loqui, an gestum facere crescendo assequatur, cum ad animam utrumque pertineat, quam fateri nolumus crescere?

32. *A.* Jam mihi videris etiam cum in fune quisque ambulat, ampliorem credere hunc habere animam, quam eos quid id facere nequeunt. *E.* Hoc aliud est: quis enim hoc non videat esse artis? *A.* Cur, obsecro, artis? an quia didicit? *E.* Ita vero. *A.* Quare tibi ergo etiam, si aliud quisque discat, non artis videtur? *E.* Plane quidquid discitur, artis, artis esse non nego. *A.* Non ergo ille didicit a parentibus gestum fecere? *E.* Didicit sane. *A.* Oportet igitur et hoc non animæ crescendo amplioris, sed imitatoriae cujusdam artis esse concedas. *E.* Non possum hoc concedere. *A.* Ergo non omne quod discitur artis est, quod nunc concesseras. *E.* Artis omnino. *A.* Non ergo ille didicit gestum, quod item non minus dederas. *E.* Didicit, sed hoc non est artis. *A.* Atqui tu paulo ante dixisti artis esse quod discitur. *E.* Age, jam concedo, et loqui et gestum facere, eo quod ea didicimus, artis esse. Tamen aliæ sunt artes, quas, dum in alios intendimus, discimus; aliæ, quæ a magistris inseruntur nobis. *A.* Quas tandem istarum putas animam, ex eo quod amplior fiat, adipisci? ane omnes? *E.* Non omnes puto, sed illas superiores. *A.* Nonne tibi ex hoc genere videtur in fune ambulare? nam et hoc videndo, ut arbitror, qui id faciunt assequuntur. *E.* Ita credo: sed tamen non omnes qui hæc spectant et magno studio intuentur, assequi possunt, sed qui hujus rei magistros patiuntur. *A.* Bene sane dicis; nam et hoc tibi etiam de locutione responderim: multi enim Græci et aliud genus linguæ crebrius nos loquentes audiunt, quam funambulæ spectant; qui ut linguam nostram discant, quemadmodum nos cum ipsorum nosse volumus, sæpe magistris traduntur. Quæ cum ita sint, miror cur animæ incrementis tribuere velis quod loquuntur homines; quod autem in fune ambulant, nolis. *E.* Nescio quomodo ista confundis: nam qui ut linguam nostram discat, magistro traditur, no-

vitaliam quamdam suam, quam cum, quod ejus anima creverit, puto didicisse; cum autem discit alienam, non ampliori animæ, sed arti tribuo. *A.* Quid si ille qui inter mutos natus atque altus est, sero ac jam juvenis in alios homines incidens loqui didicisset, cum aliam linguam nullam nosset? eo tempore putares animam ejus crevisse, quo loqui didicerat? *E.* Nunquam isthuc ausim dicere; et jam cedo rationi, nec puto amplioris animæ argumentum esse quod loquimur, ne et alias omnes artes cogar fateri crescendo animam consecutam: quod si dixero, illud sequetur absurdum, decrescere animam cum quidque obliviscitur.

CAPUT XIX. — *Anima quomodo crescere minui dicitur.*

32. *A.* Bene intelligis, et verum ut audias, recte dicitur anima discendo quasi crescere, et contra minui dediscendo, sed translato verbo, ut superius ostendimus. Tamen illud cavendum est, ne quasi spatium loci majus occupare videatur, dum dicitur crescere; sed majorem quamdam vim peritior quam imperitior habere ad agendum. Magni tamen refert qualia sint illa ipsa quæ discit, quibus quodammodo videtur augeri. Nam ut in corpore tria sunt genera incrementorum unum necessarium, quo naturalis convenientia impletur in membris; alterum superfluum, quo a cæteris membris integra valetudine augendo aliquid discrepat, per quod interdum evenit ut senis digitis nascentur homines, et pleraque alia, quæ cum præter consuetudinem nimia sunt, monstruosa nominantur; tertium noxium, quod cum accidit, tumor vocatur; nam etiam sic membra crescere dicuntur, et revera locum occupant ampliorem, sed expugnata bona valetudine: ita in animo quædam quasi naturalia incrementa sunt, cum honestis et ad bene beateque vivendum accommodatis disciplinis augeri dicitur. Cum vero ea discimus, quæ mirabilia quam utiliora sunt; quanquam nonnullis rebus plerumque opportuna, supervacanea tamen et de illo secundo genere numeranda sunt. Non enim si quidam tibicen, ut Varro auctor est, ita populum delectavit ut rex fieret, ideo animum nostrum illo artificio augendum putare debemus: quia nec majores quam humani sunt, dentes habere vellemus, si audissemus, a quoquam, quod tales habuerit, morsu hostem necatum. Noxium vero illud est genus artium, quo animi valetudo sauciatur: nam et odore ac sapore mire dijudicare pulmenta, et quo lacu piscis captus sit, vel quotenne vinum sit, nosse dicere¹, quædam est miseranda peritia; et his artibus cum quasi crevisse anima videtur, quæ neglecta mente defluxit in sensus, nihil aliud quam tumuisse vel etiam contabuisse judicanda est.

CAPUT XX. — *Anima numquid ex se sciat.*

34. *E.* Accipio ista et assentior, nec tamen nihil angor ex eo quod imperita omnium rerum et bruta est anima, quam in puero recens nato quantum licet inspiciamus. Cur enim nullam artem secum attulit, si

¹ Discere, juxta Par. M.

æterna est? *A.* Magnam omnino, magnam, et qua nescio utrum quidquam majus sit, quæstionem moves, in qua tantum nostræ sibi met opiniones adversantur, ut tibi anima nullam, mihi contra omnes artes secum attulisse videatur; nec aliud quidquam esse id quod dicitur discere, quam reminisci et recordari (*a*). Sed videsne quam hujus temporis non sit, utrum ista habeant ita sese, requirere? Nunc enim agimus ut appareat, si potest, non eam secundum loci spatia parvam magnamve nominari; æternitatem autem ejus si ulla est, opportune scrutabimur cum illud quod quartum posuisti. Cur corpori fuerit data, quantum fas est tractare cœperimus. Quid enim ad talem ejus quantitatem attinet, semperne an non semper fuerit, futurave sit, aut quod nunc imperita nunc perita est; cum et longum tempus, ne corporibus quidem afferre magnitudinis causam, superius probaverimus; et peritiam notissimum sit posse nullam adesse crescentibus, ac sæpe senescentibus opportunam esse; multa que alia dicta sint satis, ut opinor, ad demonstrandum non cum magnitudine corporis, quam ætas affert, etiam animam fieri ampliorem.

CAPUT XXI. — *Vires in majori ætate majores non sunt argumentum crescentis animæ.*

35. Quare videamus, si placet, illud alterum argumentum tuum quale sit, quod per totum spatium corporis tactus sentitur ab anima, quam spatii nullius esse volumus. *E.* Sinerem jam ad illud transiri, nisi de viribus dicendum aliquid arbitrarer. Quid est enim hoc, quod auctiora per ætatem corpora vires præbent animæ ampliores, si cum his amplior non fit anima? Quanquam enim virtus animæ, vires autem corporis putari soleant; nunquam tamen ab anima eas abjudicaverim, cum videam in exanimis corporibus nullas esse. Per corpus quidem viribus, sicuti sensibus, uti animam non negandum est; tamen quoniam ista sunt viventis officia, quis hæc dubitaverit ad animam potius pertinere? Cum igitur majores vires in pueris grandiusculis quam in infantibus esse videamus, ac deinde adolescentes, juvenesque in dies viribus præstent, donec rursus corpore senescente minuantur; non leve, quantum mihi videtur, crescentis cum corpore, ac deinde senescentis animæ indicium est.

36. *A.* Non usquequaque absurdum est quod dicis: sed ego vires non magis in amplitudine corporis ætatisque incrementis, quam in exercitatione quadam et conformatione¹ membrorum esse soleo putare: id adeo ut tibi probem, quæro abs te utrum alium alio pertinacius ambulare ac minus defatigari, majorum virium esse arbitraris? *E.* Ita sentio. *A.* Cur ergo puer multo amplius itineris conficiebam sine defectu, cum aucupandi studio in ambulando exercerer, quam adolescens cum me ad alia studia, quibus sedere magis cogebam, contulissem; si accedenti ætati, et per hanc animæ² crescenti vires ampliores tribuendæ sunt? Deinde in ipsis luctatorum corporibus palæstritæ non

molem ac magnitudinem, sed nodos quosdam lacertorum, et dstrictos toros, figuramquæ omnem corporis sibi congruentem peritissime inspiciunt, et hinc potius argumenta virium colligunt. Quæ tamen omnia parum valent, nisi vis artis et exercitationis accedat. Sæpe etiam visum est, ingentis corporis viros ab exiguis brevibusque superari, vel in movendis, vel in ferendis ponderibus, vel in ipso etiam luctamine. Nam olympionicum quemlibet lassari in itinere citius quam circumforaneum⁴ aliquem mercatorem, qui uno illius digito collidi possit, cui est incognitum? Quare si et ipsas vires non peræque omnes, sed alias ad aliud aptiores magnas vocamus; et corporum lineamenta magis et figuræ quam magnitudines valent plurimum; et si exercitationes tantum afferunt, ut celeberrime creditum sit, hominem tollendo quotidie vitulum parvum, egisse ut eum etiam taurum sine sensu majoris oneris, quod paulatim addebatur, tollere ac sustinere posset: nequaquam amplioris ætatis vires cum corpore animam crevisse significant.

CAPUT XXII. — *Unde vires corporis majores.*

37. Quod si amplius aliquid animalium majora corpora, eo ipso quo majora sunt, habent virium; illa causa est, quod lege naturæ cedunt pondera minoribus, non modo cum ad proprium locum suo pte nutu feruntur, ut humida et terrena corpora in ipsius mundi medium locum qui est infimus, rursus aëria et ignea sursum versus; sed etiam cum aliquo tormento aut jactu aut impulsu aut repulso, eo quo non sponte ferrentur, vi aliena ire coguntur. Nam si ex alto dimiseris, quanquam simul, duos lapides disparis quantitatis, citius quidem major ad terram pervenit: sed si ei minor subjiciatur, eoque inevitabiliter occupetur, cedit profecto, simulque in solum deducitur. Item si dejicitur de super major, minor autem contra sursum versus jacitur; ubi obviam venerint, repercussio minoris et retrocessio fiat necesse est. Quod ne ideo accidere putes, quod minor contra naturam in sublimia ire cogebatur, alter vero majore impetu locum suum petebat; facito ut major in superna jaculetur, et minori occurrat in terras dejecto: videbis nihilominus repulsum minorem in cœlum cogi, sed repercussu ipso cadere in aliam partem, ut qua expeditum est, in ima deferatur. Item si ambo non motu naturali, sed a duobus quasi in campo pugnantibus adversus invicem jacti, sibi met in medio spatio complodantur; quis dubitaverit minorem majori esse cessurum, in eam partem unde ipse et quo ille ferebantur?³ Quæ cum ita sint, id est cum minora, ut dictum est, pondera majoribus cedant; multum tamen refert quanto in sese agantur impetu: nam si majore impetu minor, velut vehementi aliquo tormento emissus intelligatur majori vel laxius jaculato, vel jam languescenti; quamvis ab eodem resiliat, retardat illum tamen aut etiam retro agit pro modo ictuum atque ponderum.

38. His præjactis atque intellectis, quantum præ-

¹ Sic Mss. At Edd., *confirmatione*.

² Lov., *homini*. Alii codices, *animæ*.

(a) Vid 1 Retract. cap. 8, n. 2.

¹ Er. et Mss. novem, *circumforanum*.

² Par. Er. Ven. Lov., *unde ipse est, et quo ille ferebatur*.

sens negotium postulat, vide nunc eas quæ dicuntur in animalibus vires, utrum rationi huic congruant: nam corpora omnium animalium quis negat suo pondere prædita? Quod pondus nutu animæ actum, quo inclinaverit, multum valet magnitudine propria. Sed nutus animæ ad movendum corporis pondus, nervis quasi tormentis utitur: nervos autem vegetat mobilioresque effecit siccitas calorque moderatus: contra eos laxat atque infirmat humidus rigor. Itaque somno, quia eum frigidum et humidum dicunt medici et probant, membra languescunt; atque ipse expergefactorum conatus multo est debilior, ideoque nihil est fractius et enervius lethargicis. At quosdam phreneticos, quibus vigiliæ et vini¹ vis et acutæ febres, id est tot calida plus nimio nervos tendunt atque durant, majoribus viribus quam integra valetudine reluctari et multa facere manifestum est, cum eorum corpus sit ægritudine attenuatius et exilius. Si igitur et nutu animæ, et nervorum quodam machinamento, et pondere corporis confiunt hæc quæ vires vocantur; voluntas nutum exhibet, qui pronior fit spe vel audacia, retunditur autem timore, sed multo magis desperatione (nam in metu cum aliqua spes subest, vehementiores vires apparere assolent); machinamentum configuratio quædam corporis coaptat, temperatio modificat valetudinis², confirmat exercitationis industria; pondus dat moles membrorum, quam ætas et nutrimenta comparant, instaurant autem sola nutrimenta. His omnibus qui æqualiter prævalet, mirandus est viribus, et tanto est alius alio invalidior, quanto plus eum ista deficient. Fitque sæpe ut pertinaci nutu, meliore machinamento alius, quamvis parvum pondus corporis egerit, alium majore mole præditum vincat. Rursusque nonnunquam tanta moles est, ut etiamsi imbecilliore nisu agatur, opprimat tamen parvum adversarium multo vehementius innitentem. Cum vero non pondus corporis, nec moderatio nervorum, sed nutus ipse, id est animus cedit, ut omnino valentior ab omnimodo invalidiore, sed tamen timidior ab audacior superetur; nescio utrum viribus, attribuendum sit. Nisi quis dicat habere quasdam suas vires animam, quibus ei major audacia, vel fiducia pariat: quæ cum alteri absunt, alteri desunt, tunc intelligitur quantum animus corpori suo, etiam in eo quod per corpus agitur, antecellat.

39. Quamobrem cum infanti puero solus ad trahendum aliquid vel repellendum nutus sit integer; nervi autem et propter recentem minusque perfectam conformationem inhabiles, et propter humorem qui illi ætati exuberat marcidi, et propter nullam exercitationem languidi: pondus vero adeo sit exiguum, ut ne ab alio quidem impactum graviter urgeat, opportuniusque sit ad accipiendam, quam ad inferendam molestiam: quis est qui cum hæc omnia quæ desunt, contulisse annos viderit, viresque per eos datas cognoverit, crevisse animam, quæ his in dies amplioribus utatur, recte ac prudenter existimet? Potest

¹ Vitii juxta Par. M.

² Sic Mss. At Edd., *valetudines*.

enim iste, si ab aliquo juvene, quem velamine interposito non conspiciat, parvos ac leves calamos, laxo arcu quantum potest jaculatos, viderit non longe ire, moxque recidere; ac post paululum sagittas jam ferro graves, pennulis vegetas¹, nervo intentissimo emissas, cælum remotissimum petere; fidesque facta fuerit, pari conatu hominis utrumque esse factum; crevisse illum tantillo tempore, atque auctum viribus arbitrari. Quo quid dici potest perversius?

40. Deinde anima si crescit, vide quam sit inscitum, incrementa ejus de viribus corporis credere; de copia doctrinarum non credere; cum illis solum accommodet nutum, hoc sola possideat. At si crescere animam putamus, cum additur viribus; minui putanda est, cum demitur. Demitur autem in senecta, demitur in labore studiorum; atque his temporibus doctrinæ aggerari atque extrui solent; neque ullo modo eodem tempore simul augeri quidquam et minui potest. Nullum igitur crescentis animæ argumentum est, vires in majori ætate majores. Multa alia dici possunt: sed si jam tibi satisfactum est modum adhibeo, ut ad alia transeamus. E. Mihi vero satis persuasum est, majores vires non ex eo esse quod anima creverit: nam, ut alia omittam quæ abs te subtiliter dicta sunt, insaniam et morbo corporis animam crescere, cum ipsum corpus minuatur, ne ipse quidem phreneticus dixerit, cui vires multo ampliores, quam sano esse solent, nemo nescit. Unde mihi maxime videtur in nervis esse omne quod miramur, cum præter spem vires in quopiam reperiuntur: quare, oro, aggredere jam illud cui totus intendo: cur anima, si non tanti spatii magnitudinem habet quanti corpus est, ubique illius² sentit cum tangitur?

CAPUT XXIII. — *Anima tametsi per totum corpus sentit, non idcirco est cum corpore extensa. Quid sensus et quomodo fit visio.*

41. A. Age vero, aggrediamur quod vis, sed multo te mihi attentiore opus est, quam te fortasse existimas esse debere. Quare facito ut quam maxime adsis, ac respondeas mihi quidnam tibi videatur iste esse sensus quo anima per corpus utitur: nam ipse jam nomine proprio sensus dicitur. E. Sensus esse quinque audire soleo, videndi, audiendi, olfaciendi, gustandi atque tangendi: plus quid respondeam nescio. A. Partitio ista vetustissima est, et fere in concionibus celebrata. Vellem autem definiri mihi abs te, quid sit ipse sensus, ut eadem definitione omnia illa includerentur, neque aliud quidquam quod sensus non esset, in ea intelligeretur: sed si id non potest, nihil urgeo. Illud enim quod satis est, certe potes meam definitionem vel refellere vel probare. E. Hoc modo tibi fortasse non deero, quantum valeo: non enim et hoc semper est facile. A. Attende ergo: nam sensum puto esse, non latere animam quod patitur corpus. F. Placet mihi hæc definitio. A. Adesto ergo huic tanquam tuæ, ac tuere illam, dum a me paulisper refellitur. E. Tuebor sane, si tu adjuveris; sin minime, jam

¹ Lov. *pennulis restat*.

² Par. Er. Ven. *ubique illa*. Lov. *ubique ictus*.

mibi displicet : non enim frustra tibi visa est refellenda. *A.* Noli nimis ex auctoritate pendere, præsertim mea quæ nulla est ; et quod ait Horatius. *Sapere aude* (*Epist. lib. 1, epist. 2, v. 39*) : ne non te ratio subjuget priusquam metus. *E.* Ego prorsus nihil metuo, quoquo res modo processerit : non enim errare me sines. Sed jam incipe si quid habes, ne differendo potius quam adversando defatiger.

42. *A.* Dic igitur quid patiatur corpus tuum cum me vides? *E.* Patitur omnino aliquid : nam oculi mei partes, nisi fallor, corporis mei sunt ; qui si nihil paterentur, quomodo te viderem? *A.* At non satis est, ut persuadeas tuos oculos aliquid pati, nisi etiam quid patiantur ostenderis. *E.* Quid tandem, nisi ipsum visum? nam vident. Si enim me rogares quid pateretur ægrotans, ægritudinem responderem ; quid cupiens, cupiditatem ; quid metuens, metum ; quid gaudens, gaudium. Cur ergo roganti quid videns patiatur, non recte ipsum visum respondeam? *A.* Sed enim gaudens gaudium sentit. An negabis? *E.* Imo assentior. *A.* Hoc et de cæteris perturbationibus dixerim. *E.* Sic habeo. *A.* Quidquid autem oculi sentiunt, hoc vident. *E.* Nullo modo istud dederim ; quis enim dolorem videat, quem tamen sæpe oculi sentiunt? *A.* Apparet te de oculis agere : bene vigilas. Itaque vide, utrum ut gaudens gaudendo gaudium sentit ita etiam videns videndo sentiat visum. *E.* An aliter potest? *A.* Quidquid autem videns videndo sentit, id etiam videat necesse est. *E.* Non est necesse : quid enim? si amorem videndo sentiat, num et amorem videt? *A.* Cautissime ac sagacissime ; gaudeo quod difficile deciperis. Sed nunc attende : quoniam constitit inter nos, non omne quod oculi sentiunt, neque omne quod videndo sentitur, videri ; putasne hoc saltem verum esse, omne quod videtur sentiri? *E.* Hoc sane nisi concessero, quomodo sensus poterit vocari quod videmus? *A.* Quid? omne quod sentimus, nonne et patimur? *E.* Ita est. *A.* Igitur si omne quod videmus, sentimus, et omne quod sentimus, patimur ; patimur omne quod videmus. *E.* Nihil resisto. *A.* Pateris ergo me, ac vicissim te ego, cum invicem nos videmus. *E.* Sic existimo, et ad hoc me ratio instanter cogit.

43. *A.* Accipe cætera : nam credo absurdissimum et stultissimum videri tibi, si quis affirmet ibi te pati aliquod corpus, ubi non est ipsum corpus quod pateris. *E.* Videtur absurdum, et ita esse opinor, ut dicis. *A.* Quid illud? nonne manifestum est alio loco esse meum corpus, alio tuum? *E.* Manifestum est. *A.* Sentiunt autem corpus meum oculi tui, et si sentiunt, utique patiuntur ; nec possunt ibi pati, ubi id quod patiuntur, non est ; nec tamen ibi sunt illi, ubi corpus meum est : igitur ibi patiuntur ubi non sunt. *E.* Ego quidem illa omnia concessi, quæ non concedere absurdum videbam : sed hoc ultimum quod ex his confectum est, ita est absurdus, ut illorum potius aliquid temere me dedisse, quam hoc verum esse consonantiam : nam oculos meos ibi sentire ubi non sunt, ne in somnis quidem dicere auderem. *A.* Vide igitur ubi obdormieris : quid enim tibi tandem elaboretur in-

cautius, si ut paulo ante vigilares? *E.* Enimvero id ipsum mecum sedulo pertracto ac revolve : nihil tamen elucet satis, quod me dedisse pœniteat, nisi forte illud, quod oculi nostri sentiant cum videmus : visus namque ipse forsitan sentit. *A.* Imo ita est : is enim se foras porrigit, et per oculos emicat longius quaquaversum potest lustrare quod cernimus. Unde fit ut ibi potius videat, ubi est id quod videt, non unde erumpit ut videat. Non ego tu vides, cum me vides? *E.* Quis hoc insanus dixerit? omnino ego video, sed emisso visu per oculos video. *A.* At si tu vides, tu sentis ; si tu sentis, tu pateris ; nec potes ibi pati aliquid, ubi non es : ibi autem me vides, ubi ego sum ; ibi igitur pateris, ubi ego sum. At si ubi ego sum, tu ibi non es ; quo pacto audeas dicere videri me abs te, prorsus ignoro. *E.* Visu, inquam, porrecto in eum locum in quo es, video te ubi es : at me ibi non esse confiteor. Sed quemadmodum si virga te tangerem, ego utique tangerem, idque sentirem ; neque tamen ego ibi essem, ubi te tangerem : ita quod dico visu me videre, quamvis ego ibi non sim, non ex eo cogor fateri non me esse qui videam.

44. *A.* Nihil ergo temere concessisti : nam et oculi tui hoc modo defendi possunt, quorum est quasi virga visus, ut dicis ; neque illa est absurda conclusio, quod ibi oculi tui vident, ubi non sunt. An tibi aliter videtur? *E.* Ita sane est ut dicis : nam et illud nunc animadverti, quod si ibi viderent oculi ubi sunt, etiam seipsos viderent. *A.* Rectius diceret non, Etiam seipsos ; sed, Tantummodo seipsos viderent. Nam ubi sunt, id est quem locum tenent, soli tenent ; nec nasus est ibi ubi illi, nec quidquid illis vicinum est : alioquin etiam tu ibi esses ubi ego sum ; quia juxta invicem sumus. Quæ cum ita sint, si tantum ibi viderent oculi ubi sunt, nihil amplius quam seipsos viderent. Cum autem se non vident, non modo cogimur consentire, posse illos videre, ubi non sunt ; sed etiam omnino non posse, nisi ubi non sunt. *E.* Nihil est quod hinc dubitare me faciat. *A.* Ergo non dubitas ibi eos pati, ubi non sunt. Nam ubi vident, ibi sentiunt : ipsum enim videre, sentire est ; sentire autem, pati : quare ubi sentiunt, ibi patiuntur. Alibi autem vident quam ubi sunt : ibi igitur patiuntur, ubi non sunt. *E.* Mirum est quam ista vera existimo.

CAPUT XXIV. — *Expenditur definitio sensus.*

45. *A.* Recte fortasse existimas. Sed responde, obsecro, utrum omne quod per visum cognoscimus, videamus. *E.* Ita credo. *A.* Credis etiam omne quod videndo cognoscimus, per visum nos cognoscere? *E.* Et hoc credo. *A.* Cur ergo plerumque fumum solum videndo ignem subter latere cognoscimus, quem non videmus? *E.* Verum dicis : et jam non puto nos videre quidquid per visum cognoscimus : possumus enim, ut docuisti, aliud videndo, aliud cognoscere quod visus non attigerit. *A.* Quid? illud quod per visum sentimus, possumusne non videre? *E.* Nullo modo. *A.* Aliud est ergo sentire, aliud cognoscere? *E.* Omnino aliud : nam sentimus fumum, quem videmus ; et ex eo ignem, quem non videmus, subesse cognoscimus.

A. Bene intelligis. Sed vides certe cum hoc accidit, corpus nostrum, id est oculos, nihil pati ex igne, sed ex fumo quem solum vident. Etenim videre, sentire; et sentire, pati esse, jam supra consensimus. *E.* Teneo et assentior. *A.* Cum ergo per passionem corporis non latet aliquid animam, non continuo sensus vocatur unus de quinque memoratis; sed cum ipsa passio non latet: namque ille ignis non visus, nec auditus, nec olfactus, nec gustatus, nec tactus a nobis, non tamen latet animam, fumo viso. Et cum hoc non latere non vocetur sensus, quia ex igne corpus nihil est passum; vocatur tamen cognitio per sensum, quia ex passione corporis quamvis alia, id est ex alterius rei visione, conjectatum est atque compertum. *E.* Intellico, et optime video istud congruere ac favere illi definitioni tuæ, quam ut meam mihi defendendam dedisti: nam ita memini esse abs te sensum definitum, cum animam non latet quod patitur corpus. Itaque illud quod fumus videtur, sensum vocamus; passi sunt enim eum oculi videndo, qui sunt corporis partes et corpora: ignem autem, ex quo nihil corpus est passum, quamvis cognitus fuerit, sensum non vocamus.

46. *A.* Memoriam quidem tuam probo et sequacem intelligentiam; verum munitio illa definitionis labascit. *E.* Cur quæso? *A.* Quia non negas, ut opinor, nonnihil pati corpus cum crescimus vel senescimus: neque id nos ullo sensu sentire manifestum est; nec id tamen animam latet. Non igitur eam latet quiddam quod patitur corpus, nec tamen sensus iste appellari potest. Videndo enim majora ea quæ aliquando minora videramus, et videndo senes eos quos juvenes ac pueros fuisse constat; conjectamus aliquam talem mutationem nostra corpora, etiam nunc dum loquimur, pati. Neque in eo fallimur, ut opinor: nam proclivius est, ut me falli dicam quod video, quam quod intelligo capillos meos nunc crescere, corpusve per momenta mutari. Quod si mutatio ista, passio corporis est, quod nemo negat, nec nunc sentitur a nobis, nec tamen animam latet, quia nos non latet; patitur, ut dixi, corpus quod non latet animam, nec sensus est tamen. Quare illa definitio, quæ nihil quod sensus non esset, debebat includere, cum hoc inclusit, certe vitiosa est. *E.* Nihil mihi restare video, quam ut te petam, ut aut definias aliter, aut hanc recures, si potes: nam eam ista ratione quam vehementer probo, vitiosam esse negare non possum. *A.* Facile est istam corrigere, quod volo tu audeas: facies enim, mihi crede, si bene intellexisti ubi peccet. *E.* Num alibi quam ubi aliena comprehendit? *A.* Quo tandem modo? *E.* Quia quod senescit corpus, quamvis in juvene, non potest negari pati aliquid; idque cum scimus, non latet animam quiddam quod patitur corpus, neque tamen ullo sensu percipi potest: nam nec video me modo senescere, neque id auditu, aut olfactu, aut gustatu, aut tactu sentio. *A.* Unde ergo illud nosti? *E.* Ratione id colligo. *A.* Quibus argumentis ratio tua nititur? *E.* Quod alios video senes, qui ut ego nunc sum, juvenes erant. *A.* Nonne sensus est, quo eos vides, unus de quinque? *E.* Quis

negat? Sed ex eo quod illos video, me quoque cum id non videam, conjecto senescere. *A.* Quid verborum ergo illi definitioni, quo perficiatur addendum putas; cum sensus non sit, nisi non lateat animam corporis passio, nec tamen ita ut eam per aliam passionem, aut per aliud quodlibet intelligat? *E.* Dic, quæso, istud paulo planius.

CAPUT XXV. — *Definitio quomodo examinanda.*

47. *A.* Geram tibi morem, et multo libentius retardanti quam festinanti: sed fac totus adsis, valebit enim hoc ad plura quod dicam. Definitio nihil minus, nihil amplius continet, quam id quod susceptum est explicandum; aliter omnino vitiosa est. Utrum autem hujusmodi vitiis careat, conversione exploratur: quod his exemplis tibi fiet apertius. Si enim me rogares quid esset homo, et eum hoc modo definirerem, Homo est animal mortale; non continuo quia verum dictum est, etiam definitionem probare deberes, sed superposita ei particula, id est, omnis, convertere illam et intueri, utrum etiam conversa vera esset: hoc est, utrum quemadmodum verum est, omnis homo animal mortale est; ita esset verum, omne animal mortale homo est: quo aliter invento, improbare definitionem propter illud vitium quo aliena comprehendit; non enim solus homo est animal mortale, sed etiam quævis bestia. Hæc igitur hominis definitio perfici solet, cum additur mortali rationale: nam homo est animal mortale rationale; atque ut omnis homo animal rationale mortale est, ita omne animal rationale mortale homo est. Plus continendo ergo superior definitio vitiosa erat, bestiam enim cum homine continebat: ista perfecta est; nam et omnem hominem, et nihil plusquam hominem tenet. Tenendo autem minus, ita vitiosa est si addas grammaticum: quanquam enim omne animal rationale mortale grammaticum homo sit, plures tamen homines, qui grammatici non sunt, hac definitione non continentur: et ob hoc ista per primam illam propositionem falsa est; cum autem convertitur, vera. Falsum est enim, omnis homo animal rationale mortale grammaticum est; sed verum est, omne animal rationale mortale grammaticum homo est. Cum autem per primam propositionem, neque per conversionem enuntiata vera est, his singulis et profecto vitiosior: ut sunt istæ duæ, homo est animal candidum; aut, homo est animal quadrupes. Nam et si dicas, omnis homo animal candidum est; aut animal quadrupes, falsum dicis; et si convertas. Sed hoc inter se differunt, quod illa prima in aliquos homines cadit; nam plerique sunt homines candidi: hæc altera in neminem, non enim quisquam homo quadrupes. Hæc pro tempore ad explorandas definitiones didiceris, quemadmodum propositione atque conversione judicentur: sunt alia multa de hoc genere quæ docentur, et verborum plena et tenebrarum, quæ paulatim ubi opportunum videbitur, conabor ut discas.

48. Nunc converte animum ad illam definitionem nostram, et eam peritior cum discusseris, corrige: inveneramus enim eam, cum definitio sensus esset, complecti aliud quod sensus non esset, et ideo non

esse, cum convertitur, veram. Fortasse enim verum est, omnis sensus passio corporis est animum non latens; ut verum est, omnis homo animal mortale est: at ut falsum est, omne animal mortale homo est, quia id est et bestia; ita falsum est, omnis passio corporis non latens animam, sensus est: quia nunc nobis ungues crescunt, nec animam latet, id enim scimus; neque id sentimus, sed conjectatione cognoscimus. Quemadmodum ergo illi definitioni hominis ut perficeretur, additum est rationale quo addito, bestię, quę, simul continebantur, exclusę sunt, nihilque præter hominem atque omnem hominem tali definitione comprehendimus; nonne censes aliquid etiam huic addendum esse, quo inde sejungatur quod alienum, nec quidquam in ea nisi sensus, et omnis sensus intelligatur? *E.* Censeo quidem, sed quid addi possit ignoro. *A.* Sensus est certe omnis passio corporis non latens animam: sed converti non potest hæc enuntiatio, propter passionem illam corporis, qua vel crescit vel decrescit scientibus nobis, id est, ut non lateat animam. *E.* Ita est. *A.* Quid? hæc passio per seipsam non latet animam, an per aliud? *E.* Per aliud plane: aliud est enim videre ungues majores, aliud scire quod crescant. *A.* Cum ergo crescere ipsum sit passio, quam nullo sensu attingimus, magnitudo autem illa quam sentimus eadem passione facta sit, non ipsa sit passio; manifestum est talem passionem non per seipsam scire nos, sed per aliud. Si ergo non per aliud animam non lateret, nonne sentiretur potius quam conjiceretur? *E.* Intelligo. *A.* Cur ergo dubitas, quid illi definitioni sit addendum? *E.* Jam video sic esse definiendum, ut sensus sit passio corporis per seipsam non latens animam: nam et omnis sensus hoc est, et omne hoc, ut opinor, sensus est.

49. *A.* Si hoc ita est, fateor definitionem esse perfectam. Sed tentemus eam, si placet, utrum illo secundo vitio non vacillet, quo illa hominis, cui grammaticum est additum. Nam meminisse te oportet, quod esse hominem dictum est animal rationale mortale grammaticum; eoque peccare istam definitionem, quod conversione vera est, cum prima enuntiatione sit falsa. Namque falsum est, omnis homo animal rationale mortale grammaticum est, quamvis verum sit, omne animal rationale mortale grammaticum homo est. Ergo ideo vitiosa est hæc definitio, quod nihil quidem præter hominem, sed non omnem hominem tenet: et hæc fortasse talis est, de qua velut perfecta gloriamur. Quanquam enim omnis passio corporis per seipsam non latens animam sensus sit, non tamen omnis sensus istud est. Quod sic intelligas licet; bestię nempe sentiunt, ac pene omnes quinque illis sensibus vigent, quantum cuique natura tributum est. An tu id negabis? *E.* Nihil minus.

CAPUT XXVI. — *Scientia et ratio num in bestiis.*

A. Quid? hoc nonne concedis, scientiam non esse, nisi cum res aliqua firma ratione percepta et cognita est? *E.* Concedo. *A.* At bestia ratione non utitur. *E.* Et hoc concedo. *A.* Non igitur scientia cadit in

bestiam. Cum autem non latet aliquid, utique scitur; non igitur sentiunt bestię, si omnis sensus est cum passio corporis per seipsam non latet animam: sentiunt autem, ut paulo ante concessum est: quid ergo dubitamus illam definitionem improbare, quę omnem sensum circumplecti minime potuit, siquidem bestiarum sensus exclusus est?

50. *E.* Fateor me deceptum, cum tibi concessi scientiam tunc esse cum aliquid firma ratione percipitur. Solos enim homines, cum hoc rogabas, intuebar: nam neque possum dicere ratione uti bestias, nec eis possum scientiam denegare. Sciebat enim, ut opinor, dominum suum canis, quem post viginti annos recognovisse perhibetur (*Odyss. p. 291 sqq.*), ut taceam de cæteris innumerabilibus. *A.* Dic mihi, oro te, si duę quędam res tibi proponantur, una ad quam perveniendum sit, altera per quam pervenire possis; quam istarum plaris pendis, et quam cui præponis? *E.* Quis dubitat eam præstare ad quam sit perveniendum? *A.* Ergo cum sint duę res quędam scientia et ratio, per scientiam pervenimus ad rationem, an per rationem ad scientiam? *E.* Utraque res sibimet quantum arbitror, ita nexa est, ut per alteram ad alteram perveniri possit. Namque ad ipsam rationem non perveniremus, nisi ad eam perveniendum esse sciremus. Præcessit ergo scientia, ut ad rationem per eam perveniremus. *A.* Quid? ad ipsam scientiam quam dicis præcedere, sine ratione pervenitur? *E.* Nunquam hoc dixerim: nam est ita summa temeritas. *A.* Per rationem igitur? *E.* Non ita est. *A.* Ergo per temeritatem? *E.* Quis hoc dixerit? *A.* Per quid igitur? *E.* Per nihil, quia scientia insita est nobis.

51. *A.* Oblitus mihi videris, quid inter nos superius convenerit, cum rogassem utrumnam putares tunc esse scientiam, cum res aliqua firma ratione percipitur. Nam respondisti, ut opinor, hanc tibi videri humanam scientiam: nunc vero dicis posse hominem habere aliquam scientiam, cum rem nulla ratione perceperit. Quis autem non videat nihil sibi adversius esse, quam ista duo sunt: et non esse scientiam, nisi cum res aliqua firma ratione percipitur; et esse cujusdam rei scientiam nulla ratione perceptę. Itaque nosse cupio, utrum horum eligas; nam utrumque verum esse nullo pacto potest. *E.* Hoc eligo quod paulo ante dixi: nam illud superius temere me dedisse confiteor. Cum enim ratione inter nos verum quæramus, idque fiat rogando et respondendo; quomodo posset ad summam pervenire qua concluditur ratio, nisi prius aliquid concederetur? Concedi autem recte qui posset quod nesciretur? Ita ista ratio nisi inveniret in me aliquid cognitum, quo innitens ad incognitum duceret; nihil omnino per illam discerem, nec eam prorsus rationem nominarem. Quamobrem frustra mihi non assentiris ante rationem necessario esse in nobis aliquam scientiam, unde ipsa ratio sumat exordium. *A.* Geram tibi morem, et te quidem ut institui, quoties alicujus dati pœnitet, emendare permittam: sed ne, quæso, abutaris ista licentia.

genter, cum interrogo, attendas; ne assidue concessa, etiam de iis quæ bene conceduntur, te cogant. *E.* Perge potius ad cætera: quamquam addam vigilantiae meæ quidquid possum tibi me pudet de sententia cadere toties), nunquam tamen deterrear pudori huic reniti, et lapsum te præsertim manum dante, corrigere. Neque est ideo suscipienda pertinacia, quia optauda tua.

CAPUT XXVII. — *Ratio et ratiocinatio.*

1. Proveniat tibi plane ista constantia quam ciper potest: mihi placitam sententiam protulisti. ac fito quam præsentissimus ad ista quæ volo. enim abs te, quid tibi interesse videatur interm et ratiocinationem. *E.* Non satis valeo ista ere. *A.* Hoc ergo intueri, utrum existimes homam adolescenti, viro aut (ut omnem ambafferam) sapienti sine intermissione inesse rationem, dum mente sanus est, sicut bonam valetud corpori, dum peste ac vulneribus caret; an ambulare, sedere, loqui, modo inesse modo *E.* Sanæ menti semper puto inesse rationem. id hoc? dum per ea quæ conceduntur ac manent, vel interrogando alium, vel connectendo adducimus nos ad alicujus rei cognitionem; ne tibi aut nos, aut quisvis sapiens semper fallat. Non semper: non enim semper homo qui sit sapiens, quantum opinior, vel secum vel cum ærit aliquid disserendo: nam qui quærit, non invenit; ita si semper quærit, nunquam inveniens autem jam invenit, ut nihil aliud dicam, quam sapientiam, quam, cum esset stultus, discedo fortasse, aut quoquo modo alio poterat, reat. *A.* Recte dicitis: quare intelligas volo non am rationem, dum per ea quæ conceduntur cognita sunt, ad aliquid incognitum ducimur: im non semper, ut jam consensimus, inest sanæ; ratio autem semper.

2. Intelligo; sed quorsum ista? *A.* Quia paulo xisti, propterea me tibi debere assentiri scienos habere ante rationem, quod cognito aliquo, dum nos ratio ad incognitum ducit: nunc auvenimus non rationem vocandam esse dum hoc; non enim sana mens agit hoc semper, cum non habeat rationem: sed recte ista fortasse ratio nominatur; ut ratio sit quidam mentis aspectus, ratiocinatio autem rationis inquisitio, id est aspectus illius, per ea quæ aspicienda sunt, Quare ista opus est ad quærendum, illa ad am. Itaque cum ille mentis aspectus, quem rationem vocamus, conjectus in rem aliquam, videt scientiam nominatur: cum autem non videt quamvis intendat aspectum; inscitia vel igno dicitur. Non enim et his corporalibus oculis qui aspicit, videt; quod in tenebris facillime advertimus. Ex quo liquet, ut opinor, aliud esse rationem, aliud visionem; quæ duo in mente ratiocinationem et scientiam nominamus. Nisi quid te adversus rationem movet, aut parum dilucide ista distincta arbitra-

ris. *E.* Per mihi hæc distinctio placet¹, et libenter assentior. *A.* Vide ergo nunc, utrum nos aspicere putes, ut videamus; an videre ut aspiciamus. *E.* Hinc vero ne cæcus quidem quisquam dubitaverit, aspectum esse propter visionem; non visionem propter aspectum. *A.* Fatendum igitur visionem pluris quam aspectum esse pendendam. *E.* Fatendum omnino. *A.* Ergo et scientiam pluris quam rationem. *E.* Consequens video. *A.* Placetne tibi meliores aut feliciores esse hominibus bestias? *E.* Avertat Deus tam immanem amentiam. *A.* Recte sane exhorruisti; sed ad id nos cogit sententia tua: dixisti enim eas habere scientiam, et non habere rationem. Rationem autem habet homo, per quam vix ad scientiam pervenitur. Sed ut concedam facile perveniri; quid nos adjuvabit ratio, ut bestiis nos anteponebimus, cum illæ habeant scientiam, et hanc pluris quam rationem pendendam esse compertum sit?

CAPUT XXVIII. — *Bestiæ vim sentiendi habent, non scientiam.*

54. *E.* Cogor omnino, aut scientiam bestiis non concedere, aut nihil recusare, quin mihi merito anteponantur. Sed, quæso, explica illud, quod de cane Ulyssis commemoravi, qualenam sit: nam ejus admiratione commotus tam inaniter latravi. *A.* Quid autem hoc putas esse, nisi vim quamdam sentiendi, non sciendi? Sensu enim nos bestiæ multæ superant, cujus rei causam non hic locus est ut quæramus, mente autem, ratione, scientia, nos illis Deus præposuit. Sed ille sensus ea quibus tales animæ delectantur, accedente consuetudine cujus magna vis est, potest discernere; atque eo facilius, quod anima beluarum magis corpori affixa est, cujus illi sunt sensus quibus utitur ad victum voluptatemque, quam ex eodem illo corpore capit. Humana vero anima per rationem atque scientiam, de quibus agimus, quod sunt ista longe præstantiora sensibus, suspendit se a corpore quantum potest, et ea quæ intus, est, libentius fruitur voluptate; quantoque in sensus declinat, tanto magis similiorem hominem pecori facit. Inde est quod etiam pueri vagientes, quanto alieniores a ratione sunt, tanto facilius discernunt sensu etiam contactum conjunctionemque nutricum, nec odorem aliarum possunt sustinere, cum quibus consuetudo non fuit.

55. Quamobrem, quamvis aliud ex alio inciderit, libenter tamen in eo sermone demoror, quoadmonetur anima, ne se ultra quam necessitas cogit, refundat in sensus; sed ab his potius ad seipsam colligat, et repuerascat Deo: quod est novum hominem fieri, veterem exuto; a quo incipere propter neglectam Dei legem certa est necessitas, quo neque verius neque secretius quidquam Scripturis divinis continetur. Vellem hinc plura dicere, ac me ipsum constringere, dum quasi tibi præcipio, ut nihil aliud agerem quam redderem mihi, cui me maxime debeo (1 *Retract.*, cap. 8, n. 3): atque ita Deo fieri, quod ait Horatius, *Amicum mancipium do-*

¹ Sic omnes quas legimus editiones; nonne melius legeretur: *Hæc distinctio mihi perplacet?* M.

mino (*Serm. Lib. 2, satira 1, v. 2, 3*). Quod omnino fieri non potest, nisi ad ejus reformemur imaginem, quam nobis ut pretiosissimum quiddam et charissimum custodiendam dedit, dum nos ipsos nobis tales dedit, qualibus nihil possit præter ipsum anteponi. Hac autem actione nihil mihi videtur operosius, et nihil est cessationi similis : neque tamen eam suscipere aut implere animus potest, nisi eo ipso adjuvante cui redditur. Unde fit ut homo ejus clementia reformandus sit cujus bonitate ac potestate formatus est.

56. Sed ad propositum redire cogimur. Quare vide utrum tibi jam probatum sit, feras non habere scientiam, totamque illam velut imaginem scientiæ, quam miramur, vim esse sentiendi. *E.* Probatum sane ; et si quid de hoc diligentius quærendum est, aliud tempus ancupabor : nunc nasse cupio quid hinc conficias.

CAPUT XXIX. — *Scientia et sensus quid differant.*

A. Quid aliud puta, nisi definitionem illam sensus, ut antea quod nescio quid plus quam sensum includebat, ita nunc contrario vitio vacillare, quod non omnem sensum potuit includere? Habent enim feræ sensum, nec habent scientiam : quidquid autem non latet, scitur ; et omne quod scitur, ad scientiam profecto pertinet. De quibus omnibus jam mihi tecum convenit. Aut igitur non est verum, sensum esse passionem corporis non latentem animam ; aut eo carent bestiæ, quia scientia carent: sensum autem concedimus bestiis : definitio ergo illa vitiosa est. *E.* Fateor nihil me invenire quo resistam.

57. *A.* Accipe aliud quo magis nos hujus definitionis pudeat. Nam meministi, ut opinor, tertium definitionis vitium tibi demonstratum, quo prorsus nihil est turpius ; cum ex neutra parte vera est, qualis est illa hominis, homo est animal quadrupes : nam sive, omnis homo animal est quadrupes ; sive, omne animal quadrupes homo est, qui dicit atque affirmat, insanit profecto, si non jocatur. *E.* Verum dicis. *A.* Quid ? si in hoc etiam vitio ista nostra deprehenditur, putasne quidquam magis esse quod sit explodendum atque exterminandum de anima ? *E.* Quis id recuset ? Sed nollem, si fieri potest, etiam hic tamdiu detineri, atque interrogatiunculis agitari. *A.* Nihil est quod metuas, jam enim confectum est negotium : an tibi nondum persuasum est, cum de differentia ferarum et hominum ageretur, aliud esse sentire, aliud scire ? *E.* Imo maxime. *A.* Aliud ergo sensus, aliud scientia. *E.* Ita est. *A.* Non autem sentimus ratione, sed aut visu, aut auditu, aut olfactu, aut gustatu, aut tactu. *E.* Assentior. *A.* Et omne quod scimus, ratione scimus : nullus igitur sensus scientia est. Quidquid autem non latet, ad scientiam pertinet : ad nullum ergo sensum pertinet non latere, ut nullus homo quadrupes recte dici potest. Quamobrem ista nostra definitio suscepta tua, non solum alienos terminos invasisse, neque aliquid sui juris reliquisse, sed nihil omnino habuisse proprium, totumque alienum occupasse convicta est. *E.* Quid ergo agemus ? Patierisne illam de judicio ita discedere ? Quanquam enim ego ei defensionem qualem potui præbuerim, tu tamen ipsam litis formulam, quæ

nos decepit, composuisti. Et ego quidem tametsi obtinere non potui, bona fidei adfui, quod mihi satis est: tu vero si prævaricationis arguaris, quid facias, a quo et producta est ut jurgaret audenter, et oppugnata ut turpiter cederet ? *A.* Numquidnam est hic quisquam judex, a quo huic vel mihi metuendum sit ? Ego te privatim quasi adhibitus jurisconsultus, instruendi causa refellere volui, ut cum ad judicium ventum fuerit, paratus assistas.

58. *E.* Est ergo aliquid quod pro ista proferas, quam mihi invalidissimo temere defendendam tuendamque commendas ? *A.* Est certe.

CAPUT XXX. — *Anima quæ ubique sentiat in corpore, non idcirco est per totum corpus diffusa.*

E. Quidnam id est, obsecro ? *A.* Quia quanquam sit aliud sensus, aliud scientia, illud tamen non latere utrique commune est ; ut ipsi homini et bestiæ quamvis plurimum differant, animal tamen esse commune est. Non latet enim quidquid animæ apparet, sive per temperationem corporis ¹, sive per intelligentiæ puritatem ; atque illud primum sensus, hoc autem alterum scientia sibi vindicavit. *E.* Manet ergo illa definitio tuta et probata ? *A.* Manet vero. *E.* Ubinam ergo deceptus sum ? *A.* Ubi rogavi, utrum omne quod non latet, sciatur : tu enim huic rogationi temere assensus es. *E.* Nam quid velles dicerem ? *A.* Non continuo esse scientiam si quid non latet, sed si per rationem non latet : cum autem per corpus non latet, sensum vocari, si perseipsam non lateat corporis passio. An ignoras quibusdam philosophis et peracutis visum esse, ne id ipsum quidem quod mente comprehenditur, ad nomen aspirare scientiæ, nisi tam firma comprehensio sit, ut ab ea mens nulla ratione queat dimoveri ?

59. *E.* Accipio ista gratissime : sed quæso quoniam quid sit sensus, subtilissime quantum arbitror explicatum est, referamus nos ad illam quæstionem. propter quam explicandum hoc suscepimus. Attuleram enim ego argumentum, quo tantam probarem animam esse, quantum ejus est corpus, eo quod tangentem a capite usque ad pedis extremum pollicem sentit quaquaversum tetigeris ; atque inde ad sensus definitionem morarum plenissimam, sed forte necessario delati sumus. Itaque ipsum fructum tanti operis jam ostende, si placet. *A.* Est omnino, atque uberrimus ; nam totum quod quærebamus, effectum est. Si enim sensus est corporis passio per seipsam non latens animam, quod ut firmissime teneremus, diutius quam velles sermocinatus sumus ; meministine tandem nos comperisse ibi sentire oculos ubi non sunt, vel potius ibi pati ? *E.* Memini. *A.* Etiam illud dedisti, nisi fallor, nec modo dubitas dandum fuisse, animam multo quam totum corpus est, esse meliorem ac potentiolem. *E.* Hinc vero dubitare nefarium puto. *A.* Age, si corpus potest ibi pati aliquid ubi non est, propter quamdam cum anima contemperationem, quod oculis in cernendo accidere inventum est ; adeone animam crassam et pigram putamus, per quam ipsi oculi tantum possunt,

¹ Bad. Er. et Lov., *per temperantiam corporis*. A. Ms. nullo fere excepto habent, *per temperationem*.

ut eam lateat corporis passio, si non ibi jaceat, ubi passio ipsa contingit?

60. *E.* Multum me movet ista conclusio, et ita multum ut omnino stupeam, et non solum quid respondeam, sed prorsus ubi sim non inveniam. Quid enim dicam? sensum non esse, cum corporis passio per seipsam non latet animam? quid erit aliud, si hoc non est? Oculos nihil pati cum videmus? absurdissimum est. Eos ibi pati ubi sunt? at seipsos non vident¹, nec ubi sunt quidquam est præter ipsos. Non esse oculis animam potentiolem, cum eadem sit istorum potentia? nihil est dementius. An hoc dicendum est, potentius esse ibi pati, ubi quidque sit, quam ubi non sit? sed si hoc verum esset, non esset præstantior visus cæteris sensibus. *A.* Quid quod ictum aliquem, vel incidens quidpiam, vel humoris perturbationem cum ibi patiantur oculi ubi sunt; neque hoc animam latet, nec ista passio visus, sed tactus vocatur: et tamen talia pati oculus posset etiam in exanimo corpore, quamvis deesset anima quam passio non lateret; illud autem quod pati non potest oculus, nisi adsit anima, id est quod videndo patitur, hoc solum ibi patitur, ubi non est? Ex quo cui non videatur, nullo loco animam contineri? Siquidem oculus, quod est corpus, id tantum non loco suo patitur, quod nunquam sine anima pateretur.

61. *E.* Quid igitur faciam, quæso te? Nonne istis rationibus confici potest, animas nostras non esse in corporibus? quod si ita est, nonne ubi sim nescio? Quis enim mihi eripit, quod ego ipse anima sum? *A.* Ne perturbare, ac magis bono animo facito sis. Ista enim cogitatio et consideratio ad nosmetipsos nos invitat, et quantum licet avellit a corpore. Quod autem tibi visum est, non esse animam in corpore viventis animantis, quanquam videatur absurdum, non tamen doctissimi homines, quibus id placuerit, defuerunt, neque nunc arbitror deesse: sed, ut ipse intelligis, res est subtilissima, et ad quam cernendam mentis acies satis purganda est. Nunc attende potius quid aliud afferas, quo convincas animam vel longam vel latam esse, vel quid ejusmodi: nam illud argumentum tuum de tangendi sensu, sentis non attingere veritatem, nec valere aliquid, ut eam per totum corpus tanquam sanguinem diffusam esse convincat: aut si jam quod afferas nihil habes, videamus quæ restant.

CAPUT XXXI. — *Vermiculi secti partes moventur. An argumentum sit animæ per totum corpus extensæ.*

62. *E.* Nihil haberem fortasse, nisi recorderer quantum pueri mirari soleremus palpitantes lacertarum caudas amputatas a cætero corpore; quem motum sine anima fieri nullo modo mihi persuadere possum: neque quo pacto fiat, ut nullum sit animæ spatium, quando præcidi etiam cum corpore potest, intelligo. *A.* Possem respondere aerem et ignem, quæ duo per animæ præsentiam tenentur in corpore terreno et humido, ut omnium quatuor fiat contemperatio, dum post

ejusdem animæ abscessum ad superna evadunt ac sese expediunt, movere illa corpuscula tanto concitatius, quanto plaga recentiore subito erumpunt: deinde porro motum languescere, postremo desinere, dum minus minusque fit quod effugit, ac deinde totum evolat. Sed ab hoc me revocat quod his hausi oculis pene serius quam credi potest; sed certe non serius quam deberem. Cum enim nuper in agro essemus Liguriæ, nostri illi adolescentes qui tunc mecum erant studiorum suorum gratia, animadverterunt humi jacentes in opaco loco, reptantem bestiolam multipedem, longum dico quemdam vermiculum: vulgo notus est, hoc tamen quod dicam nunquam in eo expertus eram. Verso namque stilo quem forte habebat unus illorum, animal medium percussit: tum ambæ partes corporis ab illo vulnere in contraria discesserunt, tanta pedum celeritate, ac nihilo imbecilliore nisu, quam si duo hujusmodi animantia forent. Quo miraculo exterriti, causæque curiosi, ad nos, ubi simul ego et Alypius considebamus, alacriter viventia frustra illa detulerunt. Neque nos parum commoti, ea currere in tabula quaquaversum poterant, cernebamus: atque unum ipsorum stilo tactum, contorquebat se ad doloris locum, nihil sentiente alio, ac suos alibi motus peragente. Quid plura? Tentavimus, quatenus id valeret; atque vermiculum, imo jam vermiculos in multas partes concidimus: ita omnes movebantur, ut nisi a nobis illum factum esset, et comparerent vulnera recentia, totidem illos separatim natos, ac sibi quemque vixisse crederemus.

63. Sed tunc ego quod illis adolescentibus dixi, cum intenti me intuerentur, tibi nunc dicere vereor: jam enim tantum processimus, ut nisi tibi aliter respondero quod secundum meam causam probabiliter valet, tanta nostra intentio per tam longum munita sermonem, ab uno vermiculo penetrata succubuisse videatur. Illis autem præceperam, ut in studiis, sicuti cœperant, suum cursum tenerent; ita eos opportunius aliquando ad quærenda et discenda ista, si res moneret, esse venturos. Sed quæ illis discedentibus cum Alypio sermocinatus sum, cum uterque nostrum pro suo quisque modulo recordaretur et conjectaret et quæreret, si exponere velim; longe plura nobis dicenda sunt, quam ab ipso principio tantis ambagibus atque anfractibus dicta sunt: non apud te tamen tacebo quod sentio. Nisi mihi tunc multa jam nota essent de corpore, de specie quæ inest corpori, de loco, de tempore, de motu, quæ subtilissime atque abstrusissime propter hanc ipsam quæestionem disseruntur; ad dandam palmam iis, qui corpus esse animam dicunt, declinarem. Quapropter te, ut possum, etiam atque etiam moneo, ne temere aut in libros aut in disputationes loquacissimorum hominum, nimiumque sensibus his corporis credentium te præcipites, donec corrigas firmesque vestigia, quæ usque ad ipsum Deum animam ducunt: ne ab illo secretissimo et tranquillissimo mentis habitaculo, a quo nunc, dum hæc incolit, peregrina est, studiis facilius et laboribus, quam inertia desidiaque avertaris.

¹ In hactenus editis: *Absurdissimum est eos ibi pati ubi sunt, ut seipsos non videant*; excepto tamen Bad., qui prope accedit ad Mes. lectionem, quam hic restituimus.

64. Nunc autem accipe contra illud quo, ut sentio, multum moveris, non quod robustius de multis, sed quod brevius; neque quod mihi probabilius quam cætera, sed quod tibi aptius eligere potui. *E.* Dic, ore te, quam citissime potes. *A.* Primum illud dico, si maxime causa lateat, cur in concisione quorundam corporum illa contingant, non continuo nos hoc uno ita perturbari oportere, ut tam multa quæ superius luce clariora tibi visa sunt, falsa esse arbitremur. Fieri enim potest ut hujus rei causa nos lateat, quæ vel humanæ naturæ occultata est; vel sit alicui homini cognita, nec iste a nobis interrogari possit; aut etiam hoc ingenio ipsi simus, ut satisfacere nobis interrogatus non possit. Numquidnam ex eo quidquid ex contraria parte firmissime didicimus, ac verissimum esse confitemur, labi nobis atque extorqueri decet? Atqui si illa maneant integra, quæ interrogatus certa et indubia esse respondisti; nihil est quod istum vermiculum pueriliter metamur, quanquam vivacitatis et numerositatis ejus causam non valeamus afferre. Si enim apud te de aliquo fixum immotumque constaret quod esset vir bonus, eumque in latronum convivio quos persequerere deprehenderes, atque aliquo casu, antequam abs te interrogari possent, moreretur; quamlibet causam putares potius illius cum sceleratis conjunctionis atque convivii, etiamsi te semper lateret, quam scelus et societatem⁴. Cur ergo non, cum tam multis argumentis superius editis, atque abs te firmissime comprobatis, planum tibi factum sit non loco animam contineri, atque ob hoc nullius talis esse quantitatis, qualem in corporibus cernimus, aliquam suspicaris esse causam, cur nonnullum animal concisum in omnibus partibus vivat; non eam tamen quod cum corpore anima concidi potuerit? Quam si reperire non possumus, quærenda nonne est potius vera, quam falsa credenda?

CAPUT XXXII. — *Dissecto corpore anima non secatur.*

Frusta dissecti corporis vivere possunt, cum anima secta non sit. Deinceps de animæ quantitate, ratione virtutis ac potentiæ.

65. Deinde quæro abs te, utrum putes in verbis nostris aliud esse ipsum sonum, aliud quod sono significatur. *E.* Ego utrumque idem puto. *A.* Dic mihi ergo, sonus ipse unde procedat cum loqueris. *E.* Quis dubitet a me procedere? *A.* Abs te ergo sol procedit, dum nominas solem? *E.* De sono me, non de re ipsa interrogasti. *A.* Aliud ergo sonus est, aliud res quam significat sonus: tu autem utrumque idem esse dixeras. *E.* Age, jam concedo aliud esse significantem sonum, aliud rem quæ significatur. *A.* Dic ergo, utrum posses gnarus latinæ linguæ nominare in loquendo solem, si non intellectus solis præcederet sonum. *E.* Nullo modo possem. *A.* Quid? antequam ipsum nomen de ore procedat, si volens id enuntiare aliquandiu te in silentio teneas; nonne in tua cogitatione manet, quod expressa voce alius auditurus est? *E.* Manifestum est. *A.* Quid? cum ipse sol tantæ sit magnitudi-

nis, num illa notio ejus, quam cogitatione ante vocem tenes, aut longa, aut lata, aut quid ejusmodi videri potest? *E.* Nullo modo.

66. *A.* Age, jam dic mihi: cum ore ipsum nomen erumpit tuo, atque id ego audiens solem cogito, quem tu ante vocem et cum ipsa voce cogitasti, et nunc fortasse ambo cogitamus; nonne tibi videtur nomen ipsum veluti accepisse abs te significationem, quam ad me per aures deportaret? *E.* Videtur. *A.* Cum ergo nomen ipsum sono et significatione constet, sonus autem ad aures, significatio ad mentem pertineat; nonne arbitraris in nomine, velut in aliquo animante, sonum esse corpus, significationem autem quasi animam soni? *E.* Nihil mihi videtur similius. *A.* Attende nunc, utrum nominis sonus per litteras dividi possit, cum anima ejus, id est significatio, non possit. Siquidem ipsa est quam paulo ante in nostra cogitatione nec latam nec longam respondisti tibi videri. *E.* Prorsus assentior. *A.* Quid, cum per litteras singulas sonus ille dividitur, videtur tibi significationem illam retinere? *E.* Quomodo possunt singulæ litteræ significare, quod nomen quod ex his confit, significat? *A.* At cum, perditâ significatione discerptus in litteris sonus est; num aliud putas esse factum, quam dilaniato corpore discessisse animam, et quasi mortem quamdam nominis contigisse? *E.* Non solum assentior, sed ita libenter, ut nihil me magis in hoc sermone delectaverit.

67. *A.* Si ergo satis perspexisti in hac similitudine, quomodo possit dissecto corpore anima non secari; accipe nunc quomodo frusta ipsa corporis, cum anima secta non sit, vivere possint. Jam enim concessisti, et recte, ut opinor, significationem quæ quasi anima soni est, dum nomen editur, per seipsam nullo pacto dividi posse, cum ipse sonus, quod velut corpus ejus est, possit. Sed in solis nomine ita soni est facta divisio, ut nulla pars ejus significationem aliquam retineret. Itaque illas litteras, dilacerato corpore nominis, tanquam exanima membra, id est, significatione carentia considerabamus. Quamobrem si aliquod nomen invenerimus, quod divisum queat etiam singulis partibus quidpiam significare; concedas oportet, non omnimodam veluti mortem tali præcisione factam esse, cum tibi membra separatim considerata quodlibet significantia et quasi spirantia videbuntur. *E.* Concedam omnino, et ut jam id ipsum sonus, flagito. *A.* Accipe: nam dum viciniam solis attendo, de cujus nomine superius egimus, Lucifer mihi occurrit; qui profecto inter secundam et tertiam syllabam scissus nonnihil priore parte significat, cum dicimus, Luci, et ideo in hoc plusquam dimidio corpore nominis vivit. Extrema etiam pars habet animam: nam cum ferre aliquid juberis, hanc audis. Qui enim posses obtemperare, si quis tibi diceret, Fer codicem, si nihil significaret Fer? quod cum additur Luci, Lucifer sonat, et significat stellam; cum autem demitur, nonnihil significat, et ob hoc quasi retinet vitam.

68. Cum autem locus et tempus sit, quibus omnia quæ sentiuntur occupantur, vel potius quæ occupant, quod oculis sentimus, per locum; quod auribus, per

⁴ Mss. Floriac., *quam sceleris et societatis*. Fortasse hic legendum: *Quam sceleris esse societatem*.

tempus dividitur. Ut enim vermiculus ille plus loci totus, quam pars ejus occupabat; ita majorem temporis moram tenet, cum Lucifer dicitur, quam si Luci tantummodo diceretur. Quare si hoc significatione vivit in ea diminutione temporis, quæ diviso illo sono facta est, cum eadem significatio divisa non sit (non enim ipsa per tempus distendebatur, sed sonus); ita existimandum est, secto vermiculi corpore, quanquam in minore loco pars eo ipso quo pars erat viveret, non omnino animam sectam, nec loco minore minorem esse factam, licet integri animantis membra omnia per majorem locum porrecta simul possederit. Non enim locum ipsa, sed corpus quod ab eadem agebatur, tenebat: sicut illa significatio non distenta per tempus, omnes tamen nominis litteras suas moras ac tempora possidentes, velut animaverat atque compleverat. Hac similitudine interim contentus sis peto, qua te sentio delectatum. Quæ autem subtilissime de hoc disputari possunt, ita ut non similitudinibus quæ plerumque fallunt, sed rebus ipsis satis fiat, ne in præsentia expectes: nam et concludendus est tam longus sermo, et multis aliis quæ tibi desunt, animus ad hæc intuenda et dispicienda præcolendus est, ut possis intelligere liquidissime, utrum quod a quibusdam doctissimis viris dicitur, ita sese habeat, animam per seipsam nullo modo, sed tamen per corpus posse partiri.

69. Nunc accipe a me, si voles, vel potius recognosce per me, quanta sit anima, non spatio loci ac temporis, sed vi ac potentia: nam ita si meministi, propositum ac distributum jamdiu nobis est. De numero vero animarum, nescio quid tibi respondeam, cum hoc ad istam quæstionem pertinere putaveris: citius enim dixerim non esse omnino quærendum, aut certe tibi nunc differendum, quam vel numerum ac multitudinem non pertinere ad quantitatem, vel tam involutam quæstionem modo a me tibi posse expediri. Si enim dixerim unam esse animam, conturbaberis, quod in altero beata est, in altero misera; nec una res simul et beata et misera potest esse. Si unam simul et multas dicam esse, ridebis; nec mihi facile, unde tuum risum comprimam, suppetit. Sin multas tantummodo esse dixerim, ipse me ridebo, minusque me mihi displicentem, quam tibi, perferam. Audi ergo quod ex me bene te audire posse polliceor; quod vero aut ambobus, aut alteri nostrum ita onerosum est, ut fortasse opprimat, ne subire aut imponere velis. *E. Cedo prorsus, et quod tibi congruenter mecum videtur agi posse, quantum valeat anima, exspecto ut exponas.*

CAPUT XXXIII. — Vis animæ in corpore, in seipsa, et apud Deum, septem ejus magnitudinis gradus constituti.

Primus gradus animæ.

70. *A.* O utinam doctissimum aliquem, neque id tantum, sed etiam eloquentissimum, et omnino sapientissimum, perfectumque hominem de hoc ambo interrogare possemus! Quonam ille modo quid anima in corpore valeret, quid in seipsa, quid apud Deum cui mundissima proxima est et in quo habet summum atque omne bonum suum, dicendo ac disputando explicaret! Nunc autem

cum mihi ad hanc rem desit alius, audeo tamen tibi non deesse: sed hoc mercedis est, quod dum, quid valeat anima, indoctus expedio; quid ipse valeam, securus experior. In primis tamen tibi amputem latissimam quamdam et infinitam expectationem, ne me de omni anima dicturum putes, sed tantum de humana, quam solam curare debemus, si nobismetipsis curæ sumus. Hæc igitur primo, quod cuivis animadvertere facile est, corpus hoc terrenum atque mortale præsentia sua vivificat; colligit in unum, atque in uno tenet, diffluere atque contabescere non sinit; alimenta per membra æqualiter, suis cuique reddit, distribui facit; congruentiam ejus modumque conservat, non tantum in pulchritudine, sed etiam in crescendo atque gignendo. Sed hæc etiam homini cum arbustis communia videri queunt: hæc enim etiam dicimus vivere, in suo vero quidque illorum genere custodiri, ali, crescere, gignere videmus atque fatemur.

Secundus gradus animæ.

71. Ascende itaque alterum gradum, et vide quid possit anima in sensibus, ubi evidentior manifestiorque vita intelligitur. Non enim audienda est nescio quæ impietas (*a*) rusticana plane, magisque lignea quam sunt ipsæ arbores quibus pratrocium præbet, quæ dolere vitem quando uva decerpitur, et non solum sentire ista cum cæduntur, sed etiam videre atque audire credit: de quo errore sacrilego alius est disserendi locus. Nunc quod institueram, intende quæ sit vis animæ in sensibus, atque in ipso motu manifestioris animantis, quorum nobis cum iis quæ radicibus fixa sunt, nulla potest esse communio. Intendit se anima in tactum, et eo calida, frigida, aspera, lenia, dura, mollia, levia, gravia sentit atque discernit. Deinde innumerabiles differentias sæporum, odorum, sonorum, formarum, gustando, olfaciendo, audiendo videndoque dijudicat. Atque in iis omnibus ea quæ secundum naturam sui corporis sunt, adsciscit atque appetit; rejicit fugitque contraria. Removet se ab his sensibus certo intervallo temporum, et eorum motus quasi per quasdam ferias reparans, imagines rerum quas per eos hausit, secum catervatim et multipliciter versat, et hoc totum est somnus et somnia. Sæpe etiam gestiendo ac vagando facilitate motus delectatur, et sine labore ordinat membrorum concordiam; pro copulatione sexus agit quod potest, atque in duplici natura, societate atque amore molitur unum. Fetibus non jam gignendis tantummodo, sed etiam fovendis, tuendis alendisque conspirat. Rebus inter quas corpus agit, et quibus corpus sustentat, consuetudine sese innectit, et ab eis quasi membris ægre separatur: quæ consuetudinis vis etiam sejunctione rerum ipsarum atque intervallo temporis non discissa, memoria vocatur. Sed hæc rursus omnia posse animam etiam in bestiis nemo negat.

Tertius gradus animæ.

72. Ergo attollere in tertium gradum, qui jam est homini proprius, et cogita memoriam non consuetudine inolitarum, sed animadversione atque signis (*a*) Manichæorum error.

commendatarum ac retentorum rerum innumerabilium, tot artes opificum, agrorum cultus, extructiones urbium, variorum ædificiorum ac moliminum multimoda miracula; inventiones tot signorum in litteris, in verbis, in gestu, in cujuscemodi sono, in picturis atque figmentis; tot gentium linguas, tot instituta, tot nova, tot instaurata; tantum librorum numerum, et cujuscemodi monumentorum ad custodiendam memoriam, tantamque curam posteritatis; officiorum, potestatum, honorum dignitatumque ordines, sive in familiis, sive domi militiæque in republica, sive in profanis, sive in sacris apparatus; vim rationandi et excogitandi, fluvios eloquentiæ, carminum varietates, ludendi ac jocandi causa milleformes simulationes, modulandi peritiam, dimetiendi subtilitatem, numerandi disciplinam, præteritorum ac futurorum ex præsentibus conjecturam. Magna hæc et omnino humana. Sed est adhuc ista partim doctis atque indoctis, partim bonis ac malis animis copia communis.

Quartus gradus animæ.

73. Suspice igitur atque insili quarto gradui, ex quo bonitas incipit, atque omnis vera laudatio. Hinc enim anima se non solum suo, si quam universi partem agit, sed ipsi etiam universo corpori audet præponere, bonaque ejus bona sua non putare, atque potentiæ pulchritudinique suæ comparata discernere atque contemnere: et inde quo magis se delectat, eo magis sese abstrahere a sordibus, totamque emaculare ac mundissimam reddere et complissimam; roborare se adversus omnia, quæ de proposito ac sententia dimovere moliuntur; societatem humanam magni pendere, nihilque velle alteri quod sibi nolit accidere; sequi auctoritatem ac præcepta sapientium, et per hæc loqui sibi Deum credere. In hoc tam præclaro actu animæ inest adhuc labor, et contra hujus mundi molestias atque blanditias magnus acerrimusque conflictus. In ipso enim purgationis negotio subest metus mortis sæpe non magnus, sæpe vero vehementissimus: non magnus tum cum robustissime creditur (nam videre hoc utrum sit verum, non nisi perpurgatæ animæ licet) tanta Dei providentia justitiæque gubernari omnia, ut nulli mors inique accidere possit, etiamsi eam forte iniquus intulerit. Vehementer autem formidatur mors in hoc jam gradu, cum et illud eo creditur infirmius, quo sollicitius quæritur; et eo ipso minus videtur, quo tranquillitas propter metum minor est, investigandis obscurissimis rebus pernecessaria. Deinde quo magis magisque sentit anima, eo ipso quo proficit, quantum intersit inter puram et contaminatam; eo magis timet, ne, deposito isto corpore, minus eam possit Deus quam seipsa ferre pollutam. Nihil autem difficilius quam et metuere mortem¹, et ab illecebris hujus mundi, sicut pericula ipsa postulant, temperare. Tanta est tamen anima, ut etiam hoc possit adjuvante sane justitia summi et veri Dei, qua hæc universitas sustentatur et regitur; qua etiam factum est, ut non modo sint omnia, sed ita sint, ut omnino melius esse non possint. Cui

¹ Er. et unus e nostris Mss., *quam et non metuere mortem.*

sese in opere tam difficili mundationis suæ adjuvandum et perficiendam piissime tutissimeque committit.

Quintus gradus animæ.

74. Quod cum effectum erit, id est, cum fuerit ab omni tabe anima libera maculisque diluta, tum se denique in seipsa lætissime tenet, nec omnino aliquid metuit sibi aut ulla sua causa quidquam angitur. Est ergo iste quintus gradus: aliud est enim efficere, aliud tenere puritatem; et alia prorsus actio qua se inquinatam redintegrat, alia qua non patitur se rursus inquinari. In hoc gradu omnifariam concipit quanta sit: quod cum conceperit, tunc vero ingenti quadam et incredibili fiducia pergit in Deum, id est, in ipsam contemplationem veritatis, et illud, propter quod tantum laboratum est, altissimum et secretissimum præmium

Sextus gradus animæ.

75. Sed hæc actio, id est, appetitio, intelligendi ea quæ vere summeque sunt, summus aspectus est animæ, quo perfectiorem, meliorem rectioremque non habet. Sextus ergo erit iste gradus actionis: aliud est enim mundari oculos ipsum animæ, ne frustra et temere aspiciat, et prave videat; aliud ipsam custodire atque firmare sanitatem; aliud jam serenum atque rectum aspectum in id quod videndum est, dirigere. Quod qui prius volunt facere quam mundati et sanati fuerint, ita illa luce reverberantur veritatis, ut non solum nihil boni, sed etiam mali plurimum in ea putent esse, atque ab ea nomen veritatis abjudicent, et cum quadam libidine et voluptate miserabili in suas tenebras, quas eorum morbus pati potest, medicinæ maledicentes refugiant. Unde divino afflata, et prorsus ordinatissime illud a Propheta dicitur: *Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis* (Psal. 1, 12). Spiritus enim rectus est, credo, quo fit ut anima in veritate quærenda deviare atque errare non possit. Qui profecto in ea non instauratur, nisi prius cor mundum fuerit, hoc est, nisi prius ipsa cogitatio ab omni cupiditate ac fæce rerum mortalium sese cohibuerit et eliquaverit.

Septimus gradus animæ.

76. Jamvero in ipsa visione atque contemplatione veritatis, qui septimus atque ultimus animæ gradus est; neque jam gradus, sed quædam mansio, quo illis gradibus pervenitur; quæ sint gaudia, quæ perfructio summi et veri boni, cujus serenitatis atque æternitatis afflatus, quid ego dicam? Dixerunt hæc quantum dicenda esse judicaverunt, magnæ quædam et incomparabiles animæ, quas etiam vidisse ac videre ista credimus. Illud plane ego nunc audeo tibi dicere, nos si cursum quem nobis Deus imperat, et quem tenendum suscepimus, constantissime tenuerimus, perventuros per Virtutem Dei atque Sapientiam ad summam illam causam, vel summum auctorem, vel summum principium rerum omnium, vel si quo alio modo res tanta congruentius appellari potest: quo intellecto, vere videbimus quam sint omnia sub sole vanitas vanitantium (Eccle. 1, 2 [a]). Vanitas enim est fallacia, vanitantes autem vel falsi, vel fallentes, vel utrique

(a) Ita frequenter citat. Vide 1 Retract., cap. 7, n. 3.

intelliguntur. Licet tamen dignoscere quantum inter hæc, et ea quæ vere sunt, distet; et quemadmodum tamen etiam ista omnia Deo auctore creata sint, et in illorum comparatione nulla sint; per se autem considerata, mira atque pulchra. Tunc agnoscemus quam vera nobis credenda imperata sint, quamque optime ac saluberrime apud matrem Ecclesiam nutriti fuerimus, quæve sit utilitas lactis illius quod apostolus Paulus parvulis se potum dedisse prædicavit (I Cor. III, 2): quod alimentum accipere cum quis matre nutritur, utilissimum est; cum jam grandis est, pudendum: respicere cum opus est, miserandum; reprehendere aliquando aut odisse, sceleris et impietatis: tractare autem ac dispensare commode, laudis et charitatis plenissimum est. Videbimus etiam naturæ hujus corporeæ tantas commutationes et vicissitudines, dum divinis legibus servit, ut etiam ipsam resurrectionem carnis, quæ partim tardius, partim omnino non creditur, ita certam teneamus, ut certius nobis non sit, solem, cum occiderit, oriturum. Jamvero eos qui ad exemplum salutis nostræ ac primitias, a Filio Dei potentissimo, æterno, incommutabili susceptum hominem, eundemque natum esse de virgine, cæteraque hujus historiæ miracula irrident, sic contemnemus, tanquam eos pueros, qui cum pictorem propositis tabulis, quas intueatur, pingentem viderint; non putent posse hominem pingi, nisi aliam picturam, qui pingit, aspexerit. Tanta autem in contemplanda veritate voluptas est, quantacumque ex parte eam quisque contemplari potest, tanta puritas, tanta sinceritas, tam indubitanda rerum fides, ut neque quidquam præterea scisse se aliquando aliquis putet, cum sibi scire videbatur; et quo minus impediatur anima toti tota inhærere veritati, mors quæ antea metuebatur, id est ab hoc corpore omnimoda fuga et elapsio, pro summo munere desideretur.

CAPUT XXXIV. — *Anima solus Deus melior, adeoque solus ei colendus est.*

77. Audisti quanta is sit animæ ac potentia: quod ut breviter colligam, quemadmodum fatendum est, animam humanam non esse quod Deus est; ita præsumendum, nihil inter omnia quæ creavit, Deo esse propinquius. Ideoque divine ac singulariter in Ecclesia catholica traditur, *nullam creaturam colendam esse animæ* (libentius enim loquor his verbis quibus mihi hæc insinuata sunt), sed ipsum tantummodo rerum, quæ sunt, omnium Creatorem, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia; id est incommutabile principium, incommutabilem sapientiam, incommutabilem charitatem, unum Deum verum¹ atque perfectum, qui numquam non fuerit, nunquam non erit, numquam aliter fuerit, nunquam aliter erit; quo nihil sit secretius, nihil præsentius: qui difficile invenitur ubi sit, difficilius ubi non sit; cum quo esse non om-

¹ Sic plerique Mss. cum Er. At Bad. et Lov. habent: *id est incommutabilem veritatem, incommutabilem æternitatem, incommutabilem virtutem incommutabilem charitatem, unum verum Deum.* Mss. tres: *id est incommutabilem, æternitatem, incommutabilem veritatem, incommutabilem charitatem, unum verum Deum.*

nes possunt, et sine quo esse nemo potest: et si quid de illo incredibilius, convenientius tamen atque aptius homines dicere valemus. Hic ergo solus Deus animæ colendus est, neque discrete, neque confuse. Quidquid enim anima colit ut Deum, necesse est ut melius esse, quam seipsam, putet. Animæ autem natura nec terra, nec maria, nec sidera, nec luna, nec sol, non quidquam omnino quod tangi, aut his oculis videri potest, non denique ipsum quod videri a nobis non potest, cælum melius esse credendum est. Imo hæc omnia longe deteriora esse, quam est quælibet anima, ratio certa convincit; si modo eam veri amatores ducentem per insolita quædam, et ob hoc ardua, constantissime atque observantissime sequi audeant.

78. Si quid vero aliud est in rerum natura præter ista quæ sensibus nota sunt, et prorsus quæ aliquod spatium loci obtinent, quibus omnibus præstantiorem animam humanam esse diximus: si quid ergo aliud est eorum quæ Deus creavit, quiddam est deterius, quiddam par: deterius, ut anima pecoris; par, ut angeli: melius autem, nihil. Et si quando est aliquid horum melius, hoc peccato ejus fit, non natura. Quo tamen non usque adeo fit deterior, ut ei pecoris anima præferenda, aut conferenda sit. Deus igitur solus ei colendus est, qui solus ejus est auctor. Homo autem quilibet alius, quanquam sapientissimus et perfectissimus, vel prorsus quælibet anima rationis compos atque beatissima, amanda tantummodo et imitanda est, eique, pro merito atque ordine, quod ei congruit deferendum. Nam, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli soli servies* (Deut. vi, 13; Matth. iv, 10.) Errantibus vero cognatis animis et laborantibus, quantum licet atque præceptum est, opem ferendam esse sciamus, ita ut hoc ipsum cum bene agitur, Deum per nos agere intelligamus. Neque quidquam nobis propriam vindicemus inanis gloriæ cupiditate decepti, quo uno malo a summo in ima demergimur¹. Neque vitiis oppressos, sed ipsa vitia; neque peccantes, sed ipsa peccata oderimus. Omnibus enim subventum velle debemus, etiam qui nos læserunt, aut lædere, aut omnino lædi volunt. Hæc est vera, hæc perfecta, hæc sola religio, per quam Deo reconciliari pertinet ad animæ, de qua quærimus, magnitudinem, qua se libertate dignam facit: nam ille ab omnibus liberat, cui servire omnibus utilissimum est, et in cujus servitio placere perfecta et sola² libertas est. Sed video me pene excessisse metas propositi mei, ac sine ulla interrogatione tamdiu tibi multa dixisse: neque id me pœnitet. Nam cum sint ista per tam multas Ecclesiæ scripturas dispersa, quanquam ea non incommode collegisse videamur, plene tamen intelligi nequeunt; nisi quisque in illorum septem quarto gradu fortiter agens, pietatemque custodiens, et ad ea percipienda sanitatem ac robur comparans, inquiret omnia singillatim, diligentissime ac sagacissime: namque illis omnibus gradibus inest distincta et propria pulchritudo, quos actus melius appellamus.

¹ Ita Par. Er. Ven. Lov. In B., *demergitur. M.*

² Sic legendum ex auctoritate Mss. Ebrulph. [*perfecte sola.*]

CAPUT XXXV. — *Actus animæ juxta septem præfatos gradus varie appellantur.*

79. Quærimus quippe de animæ potentia, et fieri potest ut hæc omnia simul agat, sed id solum sibi agere videatur quod agit cum difficultate, aut certe cum timore¹. Agit enim hoc multo quam cætera attentior. Ascendentibus igitur sursum versus, primus actus, docendi causa, dicatur animatio; secundus, sensus; tertius, ars; quartus, virtus; quintus, tranquillitas; sextus, ingressio; septimus, contemplatio. Possunt et hoc modo appellari: de corpore; per corpus; circa corpus; ad seipsam; in seipsa; ad Deum; apud Deum. Possunt et sic: pulchre de alio; pulchre per aliud; pulchre circa aliud; pulchre ad pulchrum; pulchre in pulchro; pulchre ad pulchritudinem; pulchre apud pulchritudinem. De quibus omnibus post requireres, si quid videbitur aperiendum: nunc ideo volui toties ista signare vocabulis, ne te moveat cum alii aliis nominibus eadem vocant, aut aliter etiam partiuntur; et ob hoc aut ista aut illa improbes. Innumerabilibus enim modis eadem res et appellari, et dividi possunt rectissime ac subtilissime; sed in tanta copia modorum utitur quisque, quos congruenter uti existimat.

CAPUT XXXVI. — *Attinguntur reliquæ de anima quæstiones. Quæ sit religio vera.*

80. Deus igitur summus et verus lege inviolabili et incorrupta, qua omne quod condidit regit, subjicit animæ corpus, animam sibi, et sic omnia sibi: neque in ullo actu eam deserit, sive pœna, sive præmio. Id enim judicavit esse pulcherrimum, ut esset quicquid est, quomodo est; et ita naturæ gradibus ordinaretur, ut considerantes universitatem nulla offenderet ex ulla parte deformitas; omnisque animæ pœna et omne præmium conferret semper aliquid proportionem justæ pulchritudini² dispositionique rerum omnium. Datum est enim animæ liberum arbitrium, quod qui nugatoriis ratiocinationibus labefactare conantur, usque adeo cæci sunt, ut ne ista ipsa quidem vana atque sacrilega propria voluntate se dicere intelligant. Nec tamen ita liberum arbitrium animæ datum est, ut quodlibet eo moliens, ullam partem divini

¹ In Mss. quatuor melioris notæ, cum amore.

² Edd., *aliquid proportioni justæ pulchritudinis*. At Mss., *proportionem*; tumque ex illis tres, *justæ pulchritudini*.

ordinis legisque perturbet. Datum est enim a sapientissimo atque invictissimo totius creaturæ Domino. Sed ista ut videnda sunt videre, paucorum est; neque ad hoc quisquam nisi vera religione fit idoneus. Est enim religio vera, qua se uni Deo anima, unde se peccato velut abruperat, reconciliatione religat. Innectit ergo animam in illo actu tertio, atque incipit ducere; purgat in quarto; reformat in quinto; introducit in sexto; pascit in septimo. Atque hoc fit alias citius, alias tardius, ut quæque amore ac meritis valent: omnia tamen Deus justissime, moderatissime, pulcherrime facit, quoquo modo sese habere voluerint de quibus facit. Jamvero etiam puerorum infantium consecrationes quantum prosint, obscurissima quæstio est, nonnihil tamen prodesse credendum est. Inveniet hoc ratio, cum quæri oportuerit: quanquam et alia multa jamdiu quærenda tibi potius aliquando, quam cognoscenda protulerim. Quod fiet utilissime, si duce pietate requirantur.

81. Quæ cum ita sint, quis est qui juste stomachetur, quod agendo atque administrando corpori anima data sit, cum tantus et tam divinus rerum ordo connecti melius non possit; aut quærendum potest, qualis in hoc mortali et fragili corpore efficiatur, cum et in mortem propter peccatum jure contrusa sit, et virtute hic etiam possit excellere; aut qualis post hoc corpus futura sit, cum et pœna mortis necessario manere debeat manente peccato, et virtuti pietatique sit Deus ipse, id est veritas ipsa, præmium? Quare si jam placet, tam longum sermonem terminemus aliquando, et implendis Dei præceptis vigilantissime et religiosissime operam demus: non est enim alia fuga de tantis malis. Si quid autem obscurius a me dictum est quam velles, facito ut memoriæ mandatum alias opportunius requiras. Neque enim deerit nobis quærentibus se, qui desuper est Magister omnium. *E.* Ego vero et hac oratione ita sum affectus, ut eam interpellare nefas putaverim: et si tibi modus sermonis hic placet, tresque illæ quæstiones quæ remanebant, tam breviter perstringendæ in præsentia visæ sunt; cedam judicio tuo, ac deinceps tam magnis rebus investigandis, non modo tempus propter tuas occupationes, sed etiam meipsum opportuniorem observabo.

ADMONITIO

DE SEQUENTIBUS SEX LIBRIS DE MUSICA.

Ex disciplinarum libris quos Augustinus Mediolani, cum esset Baptismum percepturus anno Christi trecentesimo octogesimo septimo delibavit (*Vide Retract. lib. 1, cap. 6*), quanquam cæteri perierint (nam de Grammatica, Principia Dialecticæ, Categoricæ, et Principia Rhetoricæ, qui libri inter ejus opera sunt hactenus vulgati, supposititios esse in appendice ostendemus), sex isti de Musica, iique integerrimi ad nos usque pervenerunt; studiosius nimirum a librariis descripti, cum suis omnibus numeris absoluti prodissent circiter annum Christi, ut videtur, trecentessimum octogesimum nonum, quo tempore post editos libros de Genesi contra Manichæos iis perficiendis in Africa se vacavisse innuit Augustinus libro primo Retractationum, capite undecimo. Eum porro dialogos hosce cum Licentio habuisse ferunt manuscripti plerique etiam vetu-